

İbnü'l-Arabî'de İlahî İsimlerin Derecelenmesi ve Muhyî-yi Gülşenî'nin Konuya Dair İki Risâlesi

*Ranking of Divine Names in Ibn al-Arabî and Muhyî-yi Gulshenî's Two
Treatises on the Subject*

Özkan ÖZTÜRK*

Öz

İbnü'l-Arabî, İnşâ'u'd-Devâ'ir, Ankâ'u Muğrib ve el-Fütühât gibi eserlerinde ilahî isimlerin birbirleri ve âlemle ilişkilerini “ilahî isimlerin diyalogu” betimlemesi ile ele alır. Mümkünler, ezelde gerçekleşen diyalogda ilahî isimlere var olma taleplerini iletirler. İlâhî isimler bu talepler doğrultusunda Allah isminin huzuruna iltica ederler. Allah ismi de Zât'ın huzuruna girip onun izni ile âlemin zuhurunu gerçekleştirecek süreci başlatır. İbnü'l-Arabî bu başlık altında Zât, ulûhiyet, rubûbiyet, ilahî isimler ve mümkün varlıklar arası ilişkinin yapısını temellendirmeye çalışır. Buna göre ilahî isimler arası derecelenme, varlıktaki düzenin de kriteridir. Muhyî-yi Gülşenî'nin *Risâle fî esmâ'illâhi'l-hüsnâ* ve *İttihâd-ı esmâ' be-hüvviyet-i müsemma* adlı aynı mahiyetteki risâleleri de bu meselelere odaklanmaktadır. Muhyî, bu küçük risalelerinde İbnü'l-Arabî'nin “ilahî isimlerin ezelde gerçekleşen konuşmaları” temasını takip eder. Risalelerde ilahî isimlerin önderlerinin ortaya çıkmasını ve isimlerin âleme tezahür süreçlerini, ontolojik meseleleri izahı kolaylaştıran bir betimleme dili ile aktarır. Muhyî'nin Allah ve âlem ilişkisine vasıta olan ilahî isimleri ve birbirleriyle ilişkilerini konu edinen risalelerinde Ekberî varlık yorumunu sürdürdüğü görülür. Bu makale İbnü'l-Arabî düşüncesindeki ilahî isimlerin önderleri meselesinden hareketle Muhyî-yi Gülşenî'nin değerlendirmelerine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhyî-yi Gülşenî, İbnü'l-Arabî, ilahî isimler, ilahî isimlerin önderleri, vahdet-i vücûd.

* ORCID: 0000-0001-6348-6069, Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
E-posta: oozturk@nku.edu.tr.

Geliş Tarihi: 30.09.2023 **Kabul Tarihi:** 10.10.2023 **Yayın Tarihi:** 30.11.2023

Atıf Bilgisi: Özkan Öztürk, “İbnü'l-Arabî'de İlahî İsimlerin Derecelenmesi ve Muhyî-yi Gülşenî'nin Konuya Dair İki Risâlesi”, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2, 2 (2023): ss.XX-XX

 Bu makale uluslararası CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Abstract

Ibn al-‘Arabî discusses the relationship between divine names among themselves and the one with the universe by describing them as “the dialogue of divine names” in his works such as “Inshā’ al-Dawā’ir, ‘Anqā’ Mughrib and al-Futūhāt.” According to that, the contingent beings convey their requests for existence to the divine names in the dialogue that took place in eternity. The divine names come into the presence of the name of Allah in accordance with these requests. The name of Allah, in turn, enters into Divine Essence’s (*musammā*) presence and initiates the process of creation with His permission. Ibn al-‘Arabî attempts to establish the structure of the relationship between the essence (*dhāt*), divinity (*‘ulūhiyyah*), lordship (*rubūbiyyah*), divine names, and contingent beings under this heading. Accordingly, the hierarchy among the divine names is also the criterion of order in existence. Muhyî-yi Gulshenî’s treatises of the same nature called *Risāla fî asmā’ illāhi’l-husnā* and *Ittiḥād al-asmā’ ba-huwiyyah al-musammā* also focus on these issues. In these short treatises, Muhyî follows Ibn al-‘Arabî’s theme of “conversations of divine names taking place in eternity”. Muhyî describes the emergence of the leaders of the divine names and the process of manifestation of names into the universe with a descriptive language that makes it easier to explain ontological issues. It can be seen that Muhyî continued the Akbarî interpretation of existence in his treatises that focuses on the divine names and their relationships with each other, which serve as a means between Allah and the universe. This article deals with Muhyî-yi Gulshenî’s evaluations, based on the issue of the leaders of the divine names in the thought of Ibn al-‘Arabî.

Keywords: Muhyî-yi Gulshenî, Ibn al-‘Arabî, divine names, leaders of the divine names, wahdat al-wujūd.

Giriş

1. İbnü'l-Arabî'de İlâhî İsimlerin Ezelde Gerçekleşen Diyaloğu

İbnü'l-Arabî'ye göre her bir ilahî isim, hem kendine mahsus bir niteliğe hem de Tanrı'ya işaret eder. İlâhî isimler, bir yönüyle işaret ettikleri nitelik düzeyinde Tanrı'yı tanımlarken bir yönüyle de ilgili nispetle onu sınırlandırır. Her bir niteliğin işaret ettiği nispet açısından Tanrı'yı bilmek, hem onu tanımanın imkânı iken hem de Hakk'a yönelik bilgiyi kısıtlayan bir durumdur. Öte yandan Tanrı'nın zât olarak âlemden münezze ve mutlak oluşu ile Tanrı'ya işaret eden isim ve sıfatların birbirleri ve âlemlerle zorunlu ilişkilerini de uzlaştırmak gerekir. İlâhî isimlerin birbirleri ile ilişkileri nispetlerin farklı oluşu nedeni ile zıtlık ve paralellik gibi muhtelif kategorilerde gerçekleşmektedir. Bu farklılaşma ilahî isimlerin mazharları hükmünde olan mümkünleri de ayırıştırır.

Bu da âlemde başkalaşmadan, çatışmadan, ayrışmadan ve dolayısı ile de bir karmaşadan bahsetmek demektir. Bu nedenle âlemde bir düzenin olması için hangi ilahî ismin neye tecelli edeceğine dair koşulları belirleyen ilahî bir usulden bahsetmek zorunlu hale gelir.

İlahî isimlerin birbirlerine karşı sonsuz başkalık üreten durumlarını Hakk'ın birliğine ve âlemdeki nizamı işaret edecek şekilde telif etmek, Ekberî düşüncenin en temel problemlerinden biridir. İbnü'l-Arabî, mümkün varlıklara tecelli eden ilahî isimlerin varlığa tezahür edişlerini değerlendirirken, ilahî isimlerin bazılarının toplayıcı ve düzen vaz' edici olduğundan hareket eder. Bu isimleri “önderlik (imâmet)” kavramı merkezli sistemleştirir. İbnü'l-Arabî, İnşâ'u'd-Devâ'ir, Ankâ'u Muğrib ve el-Fütūhât gibi eserlerinde “ilahî isimlerin önderleri (e'immetü'l-esmâ)” yaklaşımı ve bu doğrultuda ürettiği “ilahî isimlerin diyaloğu” tasviri ile konuya dair

problemleri ele alır. Bu eserlerinde, mutlak varlık (Zât) ile mukayyed varlık (âlem) arası ilişkinin tabiatı, Zât'a atfedilen ilahî isimlerin mümkünlerle ilişkisi, âlemde ortaya çıkan nispetler/ilahî isimler üzerinden Tanrı'nın nasıl bilineceği, âlemde ilahî isimlerin hükümlerinin tahakkuk ettiği mahallerin ilahî isimlerin sultanı altına girmesinin nasıl gerçekleştiği, mümkünlere ilişkin ilahî isimlerin birbirine zıt nispetler oluşlarına bağlı olarak âlemin düzenini sağlamak için bütün ilahî isimleri tedbir ve tafsil edip nizamlandıran ilahî ismin ne olduğu, ilahî isimler arasındaki başkalaşma ve çokluğu birbirleri ile çatışmayacakları (nizâ') şeklinde düzenleyen, sınırlayan ve ilahî isimlerin mertebelerde bir ölçüye göre (nizâm) tezahür etmesini sağlayan küllî tertip kriterinin ne'liği gibi soruların cevaplarını arar. İbnü'l-Arabî, bu gibi problemler etrafında Zât ile âlem arasında bir berzah niteliğinde olan ilahî isimlerin hem Zât'la hem âlemle ilişkilerini ele alır.¹

İbnü'l-Arabî, *İnşâ'u'd-Devâ'ir* adlı eserinde "Âlem ve Neş'etin Başlangıç Sebebi" başlıklı bölümde ilahî isimlerin âlemde zuhurunun, hakikatleri ve zâtı ile değil misalleri, eserleri ve hükümleri ile olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade eder. Bu sebeple ilahî isimler, varlıktaki hükümlerin nedenleri olmak bakımından çokluk üzeredirler. Oysaki hakikatte varlık birdir. İlâhî isimlerdeki çokluğun dayandığı bazı önder isimler (e'immetü'l-es-

mâ) vardır. Bunlar hem âlemde zuhur eden bütün isimlerin hakikatlerini toplayıcıdır hem de her bir ismin kaynağıdır. Yedi adet olan bu ilahî isimlerin sultanı *Allah*'tır. *Allah* ismi bütün ilahî isimlerin mânâlarını toplayan ve Zât'a delil olan bir isimdir. Bu nedenledir ki *Allah* ismi de Zât gibi tenzih edilir. Âleme nispeti üzerinden değerlendirdiğimizde *Allah* ismi, tikel gerçeklerde tecelli eden müstakil hükümlerin çokluğuna işaret ederken, zâta bakan yönüyle de bütün hakikatleri toplayıcı bir "birlik" olarak ortaya çıkar. Her ilahî ismin veya hakikatin kendisine delalet eden bir yönü olduğu gibi, *Allah* ismine delalet eden bir yönü de vardır. Dolayısı ile her ilahî isim, kendisinde taşıdığı müstakil hüküm üzerinden âlemle ilişkiliyken, Allah ismi ise toplayıcı isimdir ve âlemde müstağnidir. Bu yönü ile de tenzih edilir. İbnü'l-Arabî, *İnşâ'u'd-Devâ'ir*'de Allah isminin saltanatı altındaki ilahî isimlerin imamlarından bahseder ve bunları el-Hayy, el-Alîm, el-Mürîd, el-Kâ'il, el-Kâdir, el-Cevâd, el-Muksit olarak zikreder. İbnü'l-Arabî, bu isimlerin tespitinin aklen ve şer'an yapıldığını vurgular. İlâhî isimlerin şeriat tarafından zikredilmesi şer'î tarafı ile ilişkili iken, aklî tarafı ise toplayıcı ve sistemleştirici nispetlerin aklen de temellendirilebileceği anlamına gelir. İlâhî isimlerin ilk (mukaddem) önderi el-Hayy, sonuncusu ise el-Muksit'tir. el-Cevâd ismi nimet, el-Muksit ismi ise gazab ve celâl hükümlerinin sultanıdır. Diğer bütün ilahî isimler, e'immetü'l-esmâ'nın koruyucuları/kapıcıları (sedene) hükmündedir. İlâhî isimlerin önderleri saltanatları altında olan isimlere yetişir (imtidâd), tenezzül eder (nüzü'l) ve isimler bu cihetle âleme ulaşır (ittisâl) tecelli ederler.²

1 M. Mustafa Çakmaklıoğlu'nun, İbnü'l-Arabî'nin âlem ve ilahî isimler arasında gördüğü ontolojik ilişkileri benzer sorular etrafında kuşatıcı bir şekilde ele alan makalesi için bkz. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "İbnü'l-Arabî'ye Göre İlâhî İsimlerin Âlemde Tecellisi: Allah-Âlem Münasebeti Etrafında Ortaya Çıkan Bazı Problemler", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 31, 1 (2013): 1-32. Ayrıca genel olarak Ekberîlik'te ilahî isimler teorisinin detaylı bir tahlili için bkz. Abdullah Kartal, *İlâhî İsimler Teorisi*, (İstanbul: Hayykitap, 2009); Abdurrahim Alkış, "Vahdet-i Vücûd Ariflerine Göre Eimme-i Sebâ (Ümmehât-ı Esmâ) İmmü'l-Eimme ve Cenâb-ı Hakk'ın Sayısız İsimleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9, 31 (2010): 233-259.

2 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib fî Hatmi'l-Evliya ve Şemsi'l-Mağrib* (içinde *İnşâ'u'd-Devâir*, i'tena bihi Asım İbrahim el-Keyyâlî, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 154-156; İbnü'l-Arabî, *İnşâ'u'd-Devâir*, çev. Ali Selâhaddin Yiğitoğlu, haz. Fakirullah Yıldız, Serhat Gültaş, Maruf Toprak (İstanbul: Ketebe Yayınları, 1437), 100. Ayrıca Kadı Burhaneddin'in Ekberî geleneği devam ettirerek ilahî

İbnü'l-Arabî, ilahî hüküm üzere âlemin meydana geliş sebebi konusunu ilahî isimlerin diyalogu üslubunda aktarır. Bu ifade üslup ve tarzını *keşf-i misâlî* olarak tanımlar. Bu yaklaşımla aktardığı diyalog ve betimlemeye göre, henüz âlem yaratılmazdan evvel göklerin ve yerlerin anahtarları (mekâlidu'semâvâtî ve'l-arz),³ kapıcı (sedene) hükmünde olan ilahî isimlerin elindedir fakat hiçbir bu anahtarlarla açacak bir şey bulamamışlardır. Anahtarlar ellerinde olmasına rağmen açacak bir hazine olmamasından dolayı söylenirler ve anahtarların hiçbir işe yaramadığını beyan ederler. Bu konuda ilahî isimlerin önderlerine başvurarak, ellerindeki anahtarın kendilerine verildiğini ama hangi hazineleri açacaklarının kendilerine gösterilmediğini ifade ederler. İlâhî isimler tahsis eden (el-Muhassıs), nimet veren (el-Mün'im) ve hakka göre tahakkuk eden (el-Muksit) önderler hükmünde olan ilahî isimlere müracaat ederek şikâyet ettikleri konudan onları haberdar ederler. İlâhî isimlerin önderleri, onların verdiği haberi doğrulayıp onlarla birlikte *Allah* ismi ile bilinen önderin (el-imâmu'l-ma'rûf billâh) ilahî huzurunda toplanırlar. *Allah* ismi onlara neden toplandıklarını sorar. Onlar da her bir anahtarı kendi kapısına koymak için âlemin zuhurunu ve varlığını talep ederler. Allah, tahsis eden (el-Muhassıs) önder olan *el-Mürîd* ismini çağırır. *el-Mürîd*, ismi kendisine ancak bilginin (el-Alîm) ilişmesi halinde bunun gerçekleşebileceğini, buna ek olarak *el-Kâ'il* ve *el-Kâdir* isimlerinin konuşma ve kudret nispetleri ile zuhur etmeleri ile âlemin varlığının tahakkuk edeceğini ifade eder. Ancak dört ismin bir arada âlemin zuhuruna vasıta olacaklarını beyan

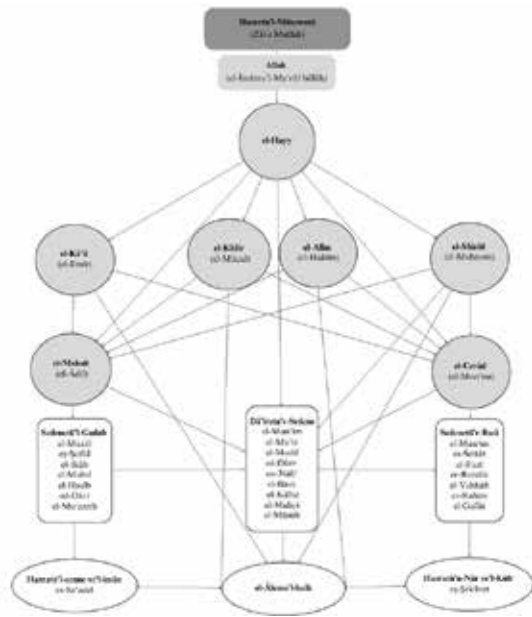
eder. Allah da *el-Kâ'il* ve *el-Kâdir* isimlerine “Kardeşlerinize yardım edin!” diye buyurur. Sonra dört isim *el-Cevâd* isminin huzuruna gelirler. O'na “Biz kâinatı yokluktan varlığa getirmeye azmettik, senin cömertlik mertebende olan ihsanlardan bize bağışla ki onları meydana çıkaralım.” derler. *el-Cevâd* ismi de onlara mutlak cömertliğinden ikram eder ve âlemin zuhuru böylece gerçekleşerek her bir isim kendindeki nispet ölçüsünce *el-Muksit* ismindeki hakikat kıstaslarına göre âlemdeki mertebesine ilişir.

İbnü'l-Arabî'nin taksimine göre ilahî isimler mazharları itibarı ile celâl-cemâl ve gazab-rızâ ayrımları ile başkalaşan karşıtlıklarla âleme zuhur ederler. İlâhî isimler şekavet-saadet, cennet-cehennem ve imanküfr şeklinde farklılaşan cihetler oluştururlar. Âleme tezâhür eden her bir gerçeklik, ilahî isimlerde ortaya çıkan tenakuz ve derecelenmenin bir görünümüdür. İlâhî isimlerin önderleri olan isimlerle âlemde tezâhür eden bu nispetler arasında bağlar (rekâ'ik) vardır. Bu bağlar, haricî gerçekliğin temelidir. Her ilahî isim kapıcı (sedene) hükmünde olup, yaratılmış âlemdeki (âlemu'l-halk) gerçekliklerin kilidini elinde tutar. Başka bir ifade ile söylersek âlemde varlık diye gözüken her şeyin ve bütün ilişki ağlarının zemini, ilahî isimlerin birbirleri ile zıtlık, uygunluk, paralellik, etki gibi sonsuz sayıda bağıntı ile irtibatlanıyor olmasıdır. İnsan da bu irtibatları -Allah isminin ilahî isimleri toplayıcı olması gibi- kendinde birleştiren bir varlıktır.⁴

isimlerin önderleri ve tecellileri hakkında geniş değerlendirmelerde bulunduğu eseri için bk. Kadı Burhaneddin, İksîru's-Seâdât fî *esrâri'l-İbâdât*, haz. Dr. Nizamettin Karataş, (İstanbul: Sivas Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2018).

3 eş-Şûrâ 42/12.

4 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib* (içinde İnşâu'd-Devâir), 156-157; İbnü'l-Arabî, *İnşâu'd-Devâir*, 41-42.

Tablo 1. E'immetü'l-esmâ (*İnşâ'u'd-Devâ'ir*)

İbnü'l-Arabî konuyu *Ankâ'u Muğrib* adlı eserinde “Ebedî neş’et üzerine ezeli diyalog”⁵ başlığı altında ayrıca ele alır. Buna göre ilahî isimler (el-esmâ), sayı, madde, zaman, ayrışma ve nispetten uzak tek bir meclis olarak isimlendirilenin huzurunda (hazretü'l-müsemme) toplanmışlar ve ilahî iradede kendileri için verilen hükmün gerçekleşmesi hakkında tartışmışlardır. İbnü'l-Arabî’ye göre ezelde gerçekleşen bu diyalog, ilahî isimlerin haricî, münferit ve müstakil bir varlığı olmadığı ve birbirleriyle temasları da bulunmadığı için cem mertebesinde ve ancak işaret ile yapılan bir “konuşma” olarak anlaşılmalıdır. Yani bu diyalog, misâli bir konuşmadır. İlâhî isimlerin “Müsemme hazreti” önünde toplanmalarının gayesi, Hakk’ın ilminde sübut bulmuş hakikatlerin O’nun yüce zâtı karşısında bulun-

maları ve Zât mertebesinde kendilerinde bulunan hakikatlerin tahakkuku için haricî varlıkların yaratılmasını talep etmeleridir. İbnü'l-Arabî’ye göre ilahî isimler öncelikle, varlığın kendilerinden başka bir şeyi içerip içermediğini (tazammun) merak etmekte idiler. Bu sorunun cevabını yalnız gizli hakikatlerin bilgisine sahip olan *el-Alîm* ve bu hakikatlere varlık tecellisi veren *er-Rahmân* ismi bilmekteydi. İlâhî isimler de bu sebeple *el-Alîm*’i âdil bir hakîm olarak kabul edip taleplerini ona yöneltmişlerdir. *el-Alîm* ise toplayıcı isim olan (el-ismü’l-câmi) *er-Rahmân*’a ve o da ona tâbi isim olan (el-ismü’t-tâ’bi) *er-Rahîm*’e ve o da peygamberini rahmet ile anan en yüce isim olan (el-ismü’l-a‘zam el-azîm) Allah ismine işaret etmiştir. Yine *el-Habîr* ve *el-Aliyy* ve son peygamber ve livâu’l-hamd’ın sahibi Muhammed (sav) ismi ile ilişkili olan *el-Hamîd* isimlerine işaret etmiştir.⁶ Bu taksiminde kuşatıcı olan ilahî isimlere işaret edilmiştir. Mutlak Zât’tan sonra *er-Rahmân* ve ona tâbi olan *er-Rahîm* ismi, Allah isminin yanına koyularak⁷ anılır. *el-Hamîd* ismi de Muhammedî hakikatin gaye oluşuna ve varlığa önceliğine işaretle rahmet nispetiyle zikredilmiştir. Sonra *el-Alîm* ve ona yakın *el-Habîr* isimlerinden bahsedilir ki diğer ilahî isimler bu isimlerden zuhur eder.

İbnü'l-Arabî’nin ezelde gerçekleşen bir diyalog olarak aktardığına göre isimlerden biri, kendileri hakkında varlıkta bir tecelli gerçekleşmeyen şeylere (ma’dum) bakarak, *el-Alîm* ismine “el-Alîm isminde payı olmayan ve el-Kerîm isminde lafız olarak tahakkuk etmemiş nispetlere, kendisinin işareti ve sınırlandırması ile (bi’l-işarâti ve’t-takyîd)

5 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib*, 60-62; Gerald Elmore, *Islamic Sainthood in the Fullness of Time: Ibn al-Arabî's Book of the Fabulous Gryphon*, (Leiden: E. J. Brill, 1999), 353. Ayrıca bkz. Aladdin Bakri, “İbn al-Arabî: the Sun Never Sets=İbn Arabî... Şems lâ Tagîbu”, *Uluslararası İbnü'l Arabî Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabî*, haz. Fikret Karaman, (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), 40.

6 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib*, 60.

7 Süfîler, *Allah* ismindeki ulûhiyet kriteriyle *er-Rahmân* ismindeki rahmâniyeti kuşatıcılık açısından aynı mertebeler olarak görmüşler ve bu isimleri birbirinin yerine kullanmışlardır. *Rahmetim her şeyi kaplamıştır*. (el-A'râf, 7/156) âyetinde de olduğu gibi *er-Rahmân* isminin kuşatıcılığı *Allah* ismi gibi küllî kabul edilebilir.

varlık tecellisi veren ve senin de er-Rahîm ve el-Hamîd ismi ile özelleştirerek kendisine salat ettiğin ve sözünde atıfta bulunduğun ve toplanmamızın onun mertebesinde gerçekleştiği kimdir?” diye sorar. *el-Alîm* diğer isimlere, ilâhî isimlerin tamamının kendisine sorulan bu şeyin tezahürü olduğunu, o mertebenin bütün her şeyi topladığını, tahsis ettiğini ve kendisinin de bildiği her şeyi o mertebeden öğrendiğini ifade eder. *el-Alîm* ismi öncelikle oluş (kevn), hâl (keyfe) ve mekân (eyne) gibi nispetlerin kendisiyle gerçekleştiği *ez-Zâhir* ve *el-Mennân* gibi bazı isimlere işaret eder. İlâhî isimler ise varlık hükümlerinin ne zaman ortaya çıkacağını sorarlar. *el-Alîm*, bunun haberini *el-Habîr* ve *el-Basîr* isimlerinin vereceğini, ilâhî isimlerin henüz zamanda olmadığını ve oluşun ilâhî iradeye göre gerçekleşeceğini, dolayısı ile varlıkları kuşatan başka bir nispeti aramanın gerekliliğini belirterek *el-Mürîd* ismine işaret ederler. İlâhî isimler, *el-Mürîd* ismine, kendi hükümlerinin ne ile sınırlandırılacağını ve oluşta tezahürlerinin ne vakit gerçekleşeceğini sorarlar. *el-Mürîd* bunun a'yân-ı sâbitedeki hükme bağlı olacağını ifade eder, *el-Alîm* ise onun “İnsân” diye isimlendirileceğini ve *er-Rahmân*'ın onu seçtiğini ve *el-Muhsîn* isminin onun varlığına bol bol ihsan ettiğini belirtir. İbnü'l-Arabî, insanın zuhuruza işaret edildiğinde *er-Rahmân*'ın sevindiğini, *el-Muhsîn*'in onu selamladığını ve ona “ne güzel kardeş ve ne güzel dost!” diye hitap ettiğini belirtir. Yine *el-Vahhâb*'ın ayağa kalkarak “Ben hesapla ve hesapsızca verdim.”, *el-Hâsib*'in “eş-Şehid isminin şehadetiyle onlar için sevdiğini sınırlandırırım ve onlara verdiğimi hesap ederim. Çünkü zabt ve kayıttan sorumlu olan benim.” dediğini vurgular. Fakat İbnü'l-Arabî ancak *el-Alîm* isminin vakitte ortaya çıkan ihsanı bilebileceğini, *el-Mürîd* ismi için onun vakitte müphem kılındığını, hem bir hükme ve hem de zıddına iradesinin

ilişebileceğini ifade eder.⁸

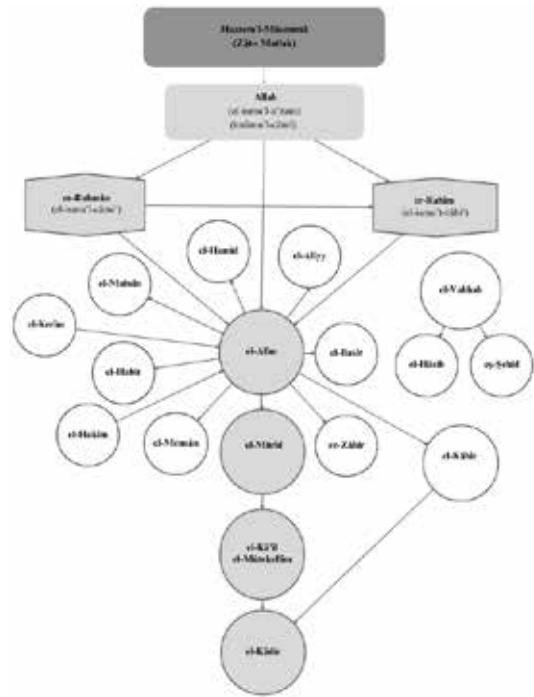
Ezelde gerçekleşen diyalogdan sonra ilâhî isimler rabbânî belirlenimlere göre insanî kulluğun memleketine doğru dağılırlar. İlâhî Zât her bir ismin insandaki tezahür yerlerini ve yollarını ortaya çıkarır. Her bir isim de oluştaki gerçekliğe (ayn) ilişmek için acele eder. Sonra *el-Mürîd* ismine beklenen varlıktaki (el-vücûdu'l-muntazar) iradesini, *el-Kâdir* ismine icadını, *el-Hakîm* ismine hükmünü, *er-Rahmân* ismine rahmetini sorarlar. *el-Kâdir* ismi varlıkla ilişkilenenin (taalluk) *el-Mürîd* isminin, var etmenin (icâd) ise kendi hükmünde olduğunu söyler. *el-Hakîm* ismi hükümleri vermenin kendi işi olduğunu belirtir. Bunun üzerine *er-Rahmân*, “onunla (insan) belirlenmiş ilişkileri gözetmek (sılatu'l-erhâm) benim işimdir. Çünkü o benim çok yakınımdır ve o benden ayrı kalmaya dayanamaz.” der. Sonra *el-Kâdir* ismi “Bütün bunlar hükmüm ve kahrım altındadır.” diye belirtir. *el-Kâhir* ismi ise *el-Kâdir* ismine şöyle der: “Olmaz! Bu, benim imtiyazımdır. Sen benim ashabım, yakınımdır hizmetçimsin.” *el-Alîm* ismi araya girerek: “Bu benim hükmüm altındadır ve ilmim sayesinde.” diye söyler.⁹

İbnü'l-Arabî ilâhî isimler arasında gerçekleşen bu diyalogda, ilâhî isimlerin birbirleri ile olan bağları ve birbirlerine iltica etmeleri konusunda her şeyi açıklamadığını belirtse de isimlendirilen (müsemma) mertebesi önünde gerçekleşen bu hadiseyi en değerli kelâm (el-keâmü'l-enfes) ve en yüce ve mukaddes toplanma (el-cem'u'l-kerîmü'l-akdes) olarak tanımlar. Hakk'ın mertebesine kadar bütün varlığı ilâhî isimler taşır ve bu isimler insanda tecelli ederler. Öte yandan İbnü'l-Arabî'ye göre bu meclisin vâki olmasıyla ilâhî isimler, -özellikle de *el-Ma'bûd* ismi- varlıkta eserlerinin tecellilerine yönelik büyük bir

8 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib*, 60-61.

9 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib*, 61.

özlem duymuşlardır. İbnü’l-Arabî aslında tek ve mutlak olan varlığın, âleme ve varlık tecellisine yönelik özlemi nedeniyle birçok nispetin ortaya çıktığını, ilahî isimlerin de bu özlemlerin Allah’a nispeti olarak tanımlanabileceğini ve Allah’ın ancak bu ilişkilerle bilindiğini ifade eder. İlâhî isimlerin kuşatıcı olanları da ezeli muhaverede adları geçen “isimlerin önderleri” sayılanlardır. Her bir ilahî ismin taksim ve cem mertebesi *Allah* ismidir. Nitekim İbnü’l-Arabî, ilahî isimlerin âlemdeki nispetleri toplama açısından en kapsamlı (e‘am), sağlam ve büyük rükün, toplayıcı önder (imâmu’l-câmî) olan *Allah* isminin huzuruna sığınarak, her bir ilahî ismin kendi hakikatlerinin olmasına rağmen hakikatlerin ilmî mertebede bir bütün olması ve henüz âleme zuhur edip her bir hakikatin ayrışmaması nedeni ile kendi hakikatlerinin eserlerini bilemediklerini, ulvî ve süflî âlemin ortaya çıkması halinde kendi hakikatlerinin (hakâ’ik) mümkünlere işiceğini ve orada zuhur edeceklerini, o zaman varlığı aynî bir müşahade ile mekânda görebileceklerini söyler. İlâhî isimlerin bu talebinin oluşması ezelde henüz Allah’tan başka bir şey yokken nasıl mümkün olabilir? İbnü’l-Arabî’ye göre ilahî isimler misâlî bir istidlâl ile hayal yoluyla tahakkuk edecekleri mertebeler hakkında bilgi edinmişlerdir. Ezeli diyalogun neticesinde ilahî isimlerin talepleri karşısında İsm-i A‘zam olan *Allah* ismi, *Zât*’a iltica eder. Sonrasında *el-Mütekellim* ismi, *el-Alîm*’e ve o da *er-Rahmân*’a yönelir. *el-Mürîd* ismi *el-Kâ’il*’e “Ol!” demesini ve *el-Kâdir*’e de haricî gerçeklerin yaratılmasına yönelmeyi emretmesini söyler. İrade, bilgi, konuşma ve kudret sıfatlarının âleme işmesiyle çokluğun (kesret) zuhuru rahmet mertebesinden gerçekleşir.¹⁰

Tablo 2. E'immetü'l-esmâ (*Ankā'u Muğrib*)

İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinin altmış altıncı bölümünde “Şeriatın Zâhirî ve Bâtînî Sırrının ve Onu Var Eden İlahî İsmi'nin Hangisi Olduğunun Bilinmesi” başlığı altında konuyu tekrar ele alır. İbnü'l-Arabî'ye göre isimler, isimlendirilenin (müsemma) mertebesine (hazret) yönelerek oradan kendi hakikat ve mânâlarına bakmışlar, eserleri ve a'yânları arasındaki fark ortaya çıksın diye müstakil nispetler olarak var olmayı ve kendilerinde taşıdıkları hükümlerin belirmesini dilemişlerdir. Bunun için de kendilerindeki mânânın zuhur edeceği gerçeklikleri ve mevcutlardaki kendilerine mahsus taalluk yerlerini görmeleri gerekmektedir. *el-Hâlık, el-Âlîm, el-Müdebber, el-Mufasssıl, el-Musavvir, er-Rezzâk* vb. ilahî isimler, mahlûku, müdebberi, mufasssalı, müsavveri, merzûku yani tasarruf edecekleri zuhur mahallerini görmedikleri için kendilerinde ortaya çıkacak iktidar ve otoriteyi de bilemediklerini ifade etmişlerdir. İlâhî isimler dış gerçekliklere varlık verilerek kendilerindeki hüküm ve otoritenin belirlenmesi için *el-Bârî* ismine yönelmiş

10 bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankā'u Muğrib*, 61-62.

ve ondaki yaratma nispetinin gerçekleşip dış varlıkların (a'yân) meydana gelmesinin, kendilerindeki tesire dair hükmü ortaya çıkaran ve otoritelerini tespit edecek bir belirlenim olacağını dile getirmişlerdir. *el-Bârî* ismi yaratmanın koşulsuz olmayacağını ve kendisinin *el-Kâdir* isminin kuşatması altında olduğunu ifade eder. İlahî isimlerin bu durumu aslında yokluk ve varlık arasındaki ilişki aralığında gerçekleşir. İbnü'l-Arabî mutlak yokluk halindeki mümkünleri de misâlî olarak konuşturarak onların ilahî isimlere yönelik taleplerini zikreder. Mümkünler, yokluğun kendilerini kör ettiğini ifade ederler. Yoklukla hem kendilerindeki belirlenim hem de ilahî isimlerin otoritelerine dair aidiyetleri yok olmuştur. Mümkünler kendilerine varlık elbisesi giydirilerek dış gerçeklikte bulunmayı, ilgili ilahî ismin hükümdarlığı altında olmayı ve onu tazim etmeyi arzu etmişlerdir. İlahî isimler ve mümkünlerin taleplerinin birleşmesi neticesinde *el-Kâdir* ismine başvurulur. *el-Kâdir* ismi kendisinin *el-Mürîd* isminin kuşatması altında olduğunu, kendindeki varlık verme kudretinin irade nispetine göre gerçekleştirdiğini, *el-Mürîd* isminin yokluk cihetinden varlık cihetine yönelik bir tahsis ve tercihte bulunabileceğini, ancak bunun üzerine kendisinin (*el-Kâdir*) *el-Mütekellim* ismi ile bir araya gelerek bir şeye varlık verebileceklerini ifade eder. *el-Mürîd* ismine iltica ettiklerinde de ilmî gerçeklikte yeri olmayan bir şeye iradenin ilişemeyeceğine işaret ederek kendisinin *el-Alîm* isminin sultasını altında olduğunu ve mümkünlerin icâdı için oradan bir hüküm gelmesi gerektiğini söyleyerek isimleri ve mümkünleri *el-Alîm* ismine yönlendirir. *el-Alîm* ismi de bu hükmü verecek mertebenin toplayıcı bir mertebeye (hazretü'l-cem') olan *ulûhiyet* olduğuna işaretle *Allah* isminin hükmü altında olduğuna vurgu yapar. Böylece bütün isimler *Allah* isminin huzurunda toplanarak durumu

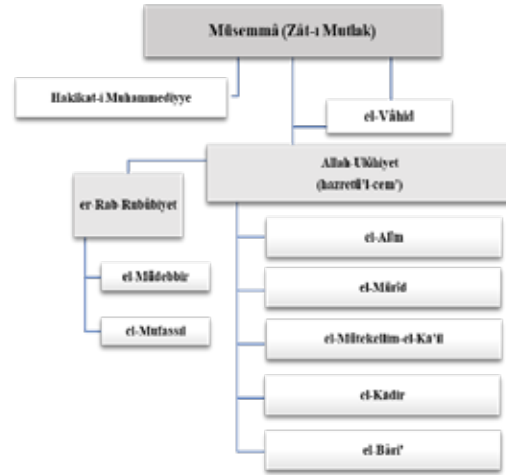
aktarırlar. *Allah* ismi onlara kendisinin bütün isimlerin hakikatlerini topladığını ve bu cihetle de *Müsemma*'ya delil olduğunu belirtir. *Müsemma* ise tenzih edilen ve kemal sıfatlara sahip olan mukaddes *Zât*'tır. *Allah* ismi kendisine delalet ettiği *müsemma*/*Zât* mertebesinin huzuruna girerek mümkünler ve ilahî isimlerin taleplerini arz eder. *Zât* ise *Allah* ismine “Çık ve her bir isme şunu söyle ki mümkünlerde hakikatlerinin gerektiği şeye taalluk etsinler ve yönelsinler. Ben *zâtım* itibarı ile *zâtım* için Bir'im (*el-Vâhid*). Mümkünler benim mertebemden varlık istedikleri gibi onların varlığını dileyen de benim mertebemdir. İlahî isimler de bana değil mertebelerine aittir. Bir tek *el-Vâhid* ismi hariçtir ki o bana aittir ve o ismin hakikatine hiçbir mertebe ve mümkün ortak olmaz.” diye buyurur. *Allah* ismi *Zât*'ın söylediklerini mümkünlere aktaracak olan *el-Mütekellim* ismi ile *Zât*'ın huzurundan çıkıp ve onun aracılığı ile mümkünlere söylenenleri iletir. *el-Alîm*, *el-Mürîd*, *el-Kâ'il*, *el-Kâdir* isimleri *Allah* isminin emrini yerine getirmek için harekete geçerler. İbnü'l-Arabî'ye göre böylece ilk mümkün, *el-Mürîd* isminin belirlenimi ve *el-Alîm* isminin hükmü ile ortaya çıkar.¹¹

İbnü'l-Arabî, mümkünlerin varlık elbisesi giyerek yokluktan varlığa geçişleri yani çokluğun ortaya çıkması sürecinde bir probleme daha işaret eder. İlahî isimler ve eserleri arasındaki ilişkiyi taksim edici ve belirleyici bir hakikatin/mertebenin olmaması halinde ilahî isimler mümkünler alanında kendi iktidarlarının ihatası nispetince zuhur edeceklerdir. Böylece iliştikleri mazharlar (*el-a'yân* ve *l-âsâr*), dayandıkları ilahî isimlerin güçleri ölçüsünce birbirine

11 bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, haz. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999) I: 487; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayınları, 2006), III: 28-30.

musallat olmaya ve birbirini kahretmeye başlayacaklardır. Bu durum âlemde bir çatışmaya (münaza'a) ve mümkünlerin tekrar yokluğa mahkûm olmasına neden olacaktır. Bu endişeyi dile getiren mümkünlerin her biri, *el-Âlîm* ve *el-Müdebbir* isimlerinin kendilerine aktardıkları bilgiye göre intisap ettikleri ilgili isimleri uyarılmışlardır. İsimler, *Allah* ismine başvurarak kendilerine isimler ve mümkünler arası ilişkiye dair kıstas ve sınır koyacak bir önder (imâm) vermesini dilerler. Bu önderin hükümdarlığında hem mümkünlerin varlığı korunmuş olacak hem de ilahî isimlerin hükümlerinin sürekliliği sağlanacaktır. Bu önderin yokluğu mümkünlerin helâkine, ilahî isimlerin de işlevsiz kalmasına (ta'dîl) neden olacaktır. İlahî isimler, mümkünlerin bu teklifi üzerine bu işi *el-Müdebbir* ismi halleder diye ona yönelirler. *el-Müdebbir* ismi de kendisinin buna gücünün yetmeyeceğini ve bu konuda *Allah* ismine müracaat edeceğini belirtir. Allah ismi de onu *er-Rab* ismine yönlendirmiştir. *er-Rab* ismine mümkünlerin nizaya düşmemesi ve âlemde bir nizamın olması için maslahatın gereğini yapmasını isteyince *er-Rab* ismi bir önder olarak öne çıkar ve kendisine *el-Müdebbir* ve *el-Mufassıl* isimlerini vezir olarak edinir. Bunun üzerine Allah ismi, İşî yönetir (*tedbîr*) ve âyetlerini ayırıştırır ki, *Rabbimize kavuşacağınıza kat'î* olarak inanasınız!¹² buyurarak rubûbiyyetin varlık mertebesinin taksim kriteri olduğunu ifade eder. İbnü'l-Arabî'ye göre hikmet kaynaklı yasaların (nevâmis) ve ilahî kaynaklı şeriatların temeli rubûbiyyet ve *er-Rab* ismidir. Çünkü varlıktaki iyi ve kötüye dair hükümler onlarla ayrışır ve rubûbiyyetin tecellisi olan akıl ile bilinir. Böylece ilahî isimlerin idrâk aynası olarak aklıyla âleme düzen koyucu varlık olarak insanın üstünlüğü ortaya çıkar. Bütün beşerî organizasyonların temelinde rubûbiyyet te-

cellisi olan akıl vardır.¹³

Tablo 3. E'immetü'l-esmâ (*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*)

İbnü'l-Arabî *el-Fütûhât*'ta ilahî isimlerin önderleri (e'immetü'l-esmâ) yerine ilahî isimlerin anaları (ümmühâtü'l-esmâ) ifadesini de kullanır. Buradaki yaklaşımında önderlikteki tabîî oluş kriterini değil, asıl-fer ilişkisini esas alır. İlahî isimler arası ilişkiyi, asıl-fer oluşta, tezahürde anne ve kız ilişkisi gibi değerlendirmiştir. Anneden kıza, kızıdan anneye geçiş ve dönüşün doğasını bilmek, ilahî isimler arasındaki ilişkiyi kavramayı kolaylaştırır. Yine isimlerin rableri (erbâbu'l-esmâ) tanımlaması ile de konuyu betimler. Burada da düzenlemek ve terbiye etmek kriteri açısından ilahî isimleri derecelendirir. Bu isimler diğer isimlerin sebebi ve koruyucusu (sedene) olan *el-Hayy*, *el-Âlîm*, *el-Mürîd*, *el-Kâ'il*, *el-Kâdir*, *el-Cevâd* ve *el-Muksit* isimleridir. *el-Hayy* ismi anlamayı, *el-Âlîm* ismi varlığı hükümlendirmeyi ve varlıktan önceki takdiri, *el-Mürîd* ismi tahsisi, *el-Kâdir* ismi yok oluşu (adem), *el-Kâ'il* ismi kıdemi, *el-Cevâd* ismi var olmayı (icâd), *el-Muksit* mertebeleri sabit kılar. Bu taksimde İbnü'l-Arabî, ilk olarak zikrettiği *el-Hayy* ismini rablerin ve merbûbların rab-

¹² er-Ra'd 13/2.

¹³ bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I: 487-488; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (çev.), III: 30-32.

bi (rabbu'l-erbâb ve'l-merbûbîn) ve isimlerin imamı olarak tanımlar. Yedinci isim olan *el-Muksit* ise mertebelerin rabbidir. Diğer ilahî isimler bunların altında tahakkuk ve ilahî isimlerin ve mümkünlerin âlemin varlığı için iltica yerleri ilahî isimlerin analarıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre ilahî isimlerin analarına dair derecelendirme, âlemin varlığı ile ilişkili olma kriterine göre yapılmıştır. İbnü'l-Arabî, âlemle ilişkisi olmaması açısından da bir derecelendirme yapar. Buna göre ilahî isimler sıralaması *el-Hayy*, *el-Mütekellem*, *es-Semî* ve *el-Basîr* şeklindedir. Çünkü Allah âlemden müstağni olarak kendi kelâmını iştirip kendi zâtını görüp kendinde konuşur. İbnü'l-Arabî'ye göre ilahî isimlerin varlık taleplerini *el-Melik* isminin isteğiyle ilk dile getiren *el-Müdebbir* ve *el-Mufasssıl* isimleridir. Bu iki isim varlıktan önce ve yokluğun veya bilgisizliğin olmadığı bir şekilde Zât'ın kendinde bulunan hakikate yönelerek, hakikatleri tedbir ve tafsil ederek bilen nefsinde suretleri (a'yân-ı sâbite) meydana getirmişlerdir. Böylece Allah'ın, bilgisinin varlığını kendisinden alındığı surete ilişmesi gerçekleşmiştir. Suretler ortaya çıkınca da her bir isim, âlemde kendilerine uygun hakikatleri görmüş, kendi hakikatlerine âşık olmuş ve mazharlarını talep etmişlerdir. Bu doğrultuda bütün ilahî isimler, isimlerin önderlerine, isimlerin önderleri Allah ismine, o da Mutlak Zât'a yönelerek var olmayı dilemişlerdir. Zât ise âlemden münezze olarak önder isimlere hakikatlere tecelli etmelerini söyleyerek âlemin ortaya çıkmasını emretmiş ve bütün isimler sevinç ve neşeyle mümkünlere yönelmişlerdir.¹⁴

İbnü'l-Arabî, ilahî isimlerle ilgili değerlendirmelerinde varlıktaki kategorik yapıyı deşifre etmeye çalışır. Bu yapının özneleri, Mutlak Zât'a işaret eden nitelikler ve

nispetler hükmünde olan ilahî isimlerdir. Bu isimlerin birbirleri ile ilişkilerini (nikâh) bilmek, varlık ve oluş müessesesini de kavramak demektir. Bu keşif, şer'î olarak ilahî hükümleri (tedbîrâtü'l-ilâhiyye) bilme-yi sağlarken aklî olarak da (siyâsetü'l-hikemiyye) hayatın bütün süreçlerini ilahî isimlerdeki yapıya göre derecelendirme ve ölçülendirmeyi sağlar. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'de varlığı senkron hale getirerek âlemin nizamı gerçekleştirecek anahtar ilahî isimler bilgisi olarak öne çıkar.

Tablo 4. Ümmühâtü'l-esmâ (el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye)

2. Muhyî-yi Gülşenî'nin Fikrinin ve Maneviyatının Odağı: İlahî İsimler

Muhyî-yi Gülşenî'nin düşünce dünyasının en temel yaklaşımı Tanrı, insan ve âlem arasındaki ilişkileri İbnü'l-Arabî düşüncesi ve Ekberî geleneği takip ederek vahdet-i vücûd düşüncesi içinden açıklamaktır. Muhyî'nin değişmeyen ilgisi İbnü'l-Arabî'nin ürettiği problematiği yine aynı yorum çerçevesinin referansları ile ele almak olmuştur. Eserlerinde sıklıkla ilahî isimlerin zuhuru,

¹⁴ bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I: 155-157; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (çev.), I: 278-282.

birbirleri ve âlemle ilişkileri, varlık mertebeleri (merâtibu'l-vücûd), Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinin nefis mertebeleri düzleminde nasıl tezahür ettiği gibi konuları inceler. İrfânî ve mânevî bütün üretimi bu meseleler etrafında döner. Eserlerinde rüyalarından ve seyr u sülûk sürecine kadar aktardığı bütün haberlerin hedefini, Gülşenî ve Ahrârî ricâline dair yazdıkları menâkıbnâme metinlerinin gayesini Ekberî irfân arayışı olarak görmek mümkündür. Merkezinde İbnü'l-Arabî, vahdet-i vücûd ve ilahî isimler olan bu fikrî bütünlüğün diğer parçaları nübüvvet-velâyet, ricâlu'l-gayb ve aşk gibi konulardır. İcad ettiği yapay dil bile irfânî bir tecrübenin sonucu olarak eşyâ-isim ilişkisinin yeniden inşa edildiği bir çabanın sonucudur. Muhyî'nin, tabaka tabaka mertebeler, iç içe geçen âlemler ve varlık düzeylerinden ibaret olan evrendeki çoklukta tek bir hakikat zuhur eder; o da Hakk'ın varlığıdır. Muhyî hem sûfî hem de bir âlim kimliği ile varlık düzeylerindeki bu aynı tahakkuku, zihnî gayretiyle ilmî, eser telifi ile de lafzî alana taşımaya gayret etmiştir. Muhyî'nin göze çarpan en belirgin özelliği, ilahî isimler ve tecellilerine yönelik merkezi yaklaşımıdır. Tasavvufa dair metinlerinden yapay bir dil üretme amaçlı *Bâleybelen* literatürüne kadar bütün eserlerinde bunu görmek mümkündür. Her eserine ebced değeri üzerinden ad koyması, varlıktaki zamansal nispeti ismî tahakkukla birleştirmesi, varlığı ilahî isimlerle ilişkilendirme konusundaki aynı tutumun bir göstergesi olarak okunabilir.

Muhyî-yi Gülşenî'nin ufku İbnü'l-Arabî ve Ekberî irfanın meseleleri ile doludur. İbnü'l-Arabî'ye olan ilgisi çok küçük yaşta başlamış, hayatı boyunca hem düşünce hem de mânevî dünyasında onu takip etmiştir. Sıklıkla *el-Fütûhât* ve *Fusûs* başta olmak üzere eserlerini mütâlaa etmiş, okutmuş ve Şeyh'in eserleri ömrü boyunca Muhyî'nin varlığının mânevî odağı olmuştur. Edirne'de daha erken gençlik dönemlerinde Çivizâde ile

karşılaştıklarında yanında Dâvûd-ı Kayserî ve Kâşânî'nin *Fusûs* şerhleri bulunmaktadır.¹⁵ İleriki hayatında da *Fusûsu'l-Hikem* sayesinde, riyâzetle ulaştığından daha fazla mertebe kat edip fayda elde ettiğini ifade eder.¹⁶ Her vesile ile İbnü'l-Arabî'nin yanında konumlanan tavrı ile öne çıkar.¹⁷ Muhyî'nin Ekberî ilgisinin merkezinde özellikle *merâtibu'l-vücûd* ve *ilahî isimler* meseleleri vardır. Allah ve âlem münasebeti konusunu ve bunun vasıtası olan ilahî isimler meselesini bir tefekkür çerçevesi olarak eserlerinin ana teması olarak görmek mümkündür. Tasavvufî hayatında ve seyr u sülûk tecrübesinin merkezinde ekseriyetle bu meseleler vardır. İlâhî isimler ve mazharlarına yönelik anlama çabasının kendisini bazen günlerce meşgul ettiğini belirtir. Bir seferinde *es-Samed* isminin inceliklerini günlerce düşündüğünü ve daha sonra bu mânâyı şeyhi Ahmed Hayâlî'den işiterek gönlünün safa bulduğunu ifade eder.¹⁸ Bazen de bir ilahî isimden hangi usûl ve yöntem ile istifade edileceğine dair değerlendirmeler yapar.¹⁹ Yine *Ahmed* (ebcedi 53) ismi ile *cin* (cin lafzının ebcedi 53) müptelasından halas olduğunu, bu esnada 12 ismin seyrini icmalen keşfettiğini, *el-Mücîd* isminin mârifetine erdiğini, *Hamîdlik* makamının kendisine açıldığını ifade eder.²⁰ Halvetî yolunda ilahî isimler ve seyr u sülûk aşamaları arasındaki ilişkiyi açıklar.²¹ Hatta seyr u sülûku boyun-

15 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 293.

16 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 101-103, 167-168, 189-190, 272; Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, 201, 343.

17 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, 167, 189, 301, 359, 368.

18 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, 116.

19 bkz. age. 144-147.

20 bkz. age. 177.

21 bkz. age. 192-193.

ca her ilahî isme intikalde bir gence (civan) yönelik şekli bir muhabbetin kalbine yerleştiğini söyler.²² Bazen de yolda karşılaştığı bazı hayvan ve nesnelerde ilahî isimlerin nurlarını görmesi nedeniyle eğilip Allah'a secde ettiğini, zaman zaman nesnelerin tesbihâtını işittiğini, mânevî yoğunlaşması neticesinde ilahî isimlere dair tecrübesi nedeniyle bütün nesnelerden istimdat edecek duruma geldiğini ifade eder.²³ Bir zikir esnasında düyek usûlündeki beş vuruşta (bir, iki, bir, bir) hazarât-ı hamse merâtibini tecrübe ettiğini, bu tavırda birden ikinin zuhûr edip neticede yine bire döndüğünü belirtir.²⁴

Muhyî, *Bâleybelen* adlı yapay dile dair üretimini de ilahî isimlerin mânâ düzeylerini ve varlığın birliğini yansıtan bir düzlem olarak görür. Bu lisanı telif etmesinin nedenini yeni bir dil ile Hakk'ın isimlerinin zikredilmesi (zikr-i esmâ'-yı Hüdâ), özel tertiplerle tevhid edilmesi ve yüceltilmesidir. Nitekim dil, ilahî isimlerin yansıdığı bir varlık alanıdır. İnsanın sosyal ve medenî bir tabiatı yaratılmasının neticesi olarak birlikte yaşama ve kemale ulaşmak için yardımlaşmaya ihtiyacı vardır. Bunun için lafız ve sesler ile mânâyı birbirine intikal ettirmeyi sağlayan dilsel varlık alanının imkânını Cenâb-ı Hakk, Hz. Âdem'e (sa) ihsan etmiştir. Dil aracılığıyla isimlendirilene (Müsemma) ulaşmak mümkün olmuştur. Hz. Âdem'e (sa) Allah tarafından dilsel varlık alanına dair iktidar verildiği gibi, sâir peygamberler ve veliler de dilsel alanda ilahî bilgiye mutabık yeni kelimeler vaz' etmişlerdir. Nitekim *Bâleybelen* de Muhyî'ye ilham ile keşfen vaz' edilmiştir.²⁵ Bu dilde de Hakk'ı vasfeden isimler vardır ve bunların zikredilmesi neticesinde âlemde bazı tesirler ortaya

çıkarak.²⁶

Muhyî'ye göre ilahî isimlerin saltanat ve devletleri vardır. Bir ilahî isim kendi saltanatını bir varlık mertebesine açar ve zamansal bir nicelikte orada hâkim olur. Bu ismin saltanatına bir başka ilahî isim son verebilir. Bütün ilahî isimler varlıklarda hükümlerini icra ederler. Ancak bütün ilahî isimlerin bilinmesi ile isimlendirilene dair bilgiye ulaşılabilir. Çünkü ilahî isimler Hakk'ın birliğinin bir yansıması olduğu gibi aynı zamanda Hakk'ın isimleri sonsuzdur. İnsan (âdem), Hakk'ın kendi isim ve sıfatlarını seyrettiği bir ayna hükmündedir. İnsan da kendisinde zuhur eden Hakk'ın sıfatlarına bakarak varlığı vahdet düzleminde kavrayabilir. Nitekim melekler, insanda zuhur eden Hakk'ın isimlerine secde ettikleri için insanın her bir uzvuna hizmet etmektedirler.²⁷ Öte yandan Muhyî'ye göre ilahî isimlerin kendileri arasında derecelenme vardır. Bu nedenle ilahî isimlerin mazharları arasında da derecelenme olur. Âlemdeki nizam, bu derecelenmenin bir görünümüdür. İlâhî isimler peygamberler ve velilerde de tecelli ettiği için onlar arasında da üstünlük vardır. Hz. Peygamber (sav) bütün ilahî isimlerin mazhar-ı tamm'ıdır. Velilerin her biri bir ilahî ismin mazharıdır ve kendilerinde tahakkuk eden ilahî isme göre sâlikleri irşad ve terbiye ederler. Bu mânâda veliler, peygamberlerin tavrı (ala kalbi İbrâhîm, ala kalbi Süleymân, vb.) üzeredirler. Her peygamber de ilgili ilahî isimlerin mazharıdır.²⁸ Muhyî'nin algıladığı varlık evreni ilahî isimlerle ve bu isimlerin birbirleri ile oluşturduğu itibarî bağlar ve zincirlerle doludur. Bu bağları kavramak Hakk'ı âfâkî ve enfüsî âlemde birlemenin, âlemde gerçekleşen ilişkilerin kategorik doğasını keşfetmenin şartıdır. Çünkü ilahî isimler, evrende gerçek-

22 bkz. age. 257.

23 age. 243, 278; Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, 78.

24 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, 280.

25 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Bâleybelen*, haz. Mustafa Koç, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 128-131.

26 bkz. age. 61, 409-410.

27 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, 72.

28 bkz. age. 111-112.

leşen her ilişkide Hakk'ın mutlak varlığının vasıtasıdır.

3. Muhyî-yi Gülşenî'nin İlâhî İsimlerin Diyaloğuna Dair İki Risâlesi

Muhyî-yi Gülşenî, Mısır'da Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye 7128'de kayıtlı *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî* içinde bulunan *İttihâd-ı esmâ' be-hüvviyet-i müsemma*²⁹ ve *Risâle fî esmâ'illahi'l-hüsnâ*³⁰ adlı risâlelerine “Dervîş Muhyî böyle der ki” diye başlar. Fakat nerede ise kelimesi kelimesine aynı olup, çok ufak farklarla birbirinden ayrışan bu iki risâlede, İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât* adlı eserinde geçen ulûhiyet yorumuna, ilahî isimler arası derecelenmeye ve rubûbiyyet tecellisinin âlemin nizamının ana kriteri olduğu konularına yer verir. Risâleler *el-Fütûhât*'taki değerlendirmelerin ufak farklarla Türkçeye aktarılması olarak da görülebilir. Yokluk âleminde mümkünlerin hakikatleri ve ilahî isimler arasında gerçekleşen mânevî diyalogu konu edinir.³¹ Ezelde gerçekleşen bu konuşmada, mümkünlerin varlık talep etmelerine, yokluğun doğasına, Hakk'ın sonsuz sayıdaki niteliklerinin mümkünlere tecelli etmelerine, bu tecelliyi gerçekleştiren önder isimlere (e'immetü'l-esmâ'), bu isimler arasındaki hiyerarşiye, taşıdıkları nispetlerin birbirleri için kısıtlayıcı oluşu nedeni ile ilahî isimleri kendinde toplayan (ulûhiyet) ve tertip eden (rubûbiyet) ölçütünün ne olduğuna dair konular ele alınır.

29 Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî*, (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye, 7128), 352a-353b.

30 Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî*, (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye, 7128), 457a-458b.

31 bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I: 486-490; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (çev.), III: 27-35. İbnü'l-Arabî bu bahisleri ayrıca *İnşâ'u'd-Devâ'ir* ve *Ankâ'u Muğrib* adlı eserlerinde de farklılaşan mütâlaalarla ayrıca ele almıştır. bkz. İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib* (içinde *İnşâ'u'd-Devâ'ir*), 154-156; İbnü'l-Arabî, *Ankâ'u Muğrib*, 60-62.

Muhyî-yi Gülşenî, risâlelerine ilk illet olarak tanımladığı hakikat-i Muhammediyye'nin nurunun varlığın önce ve sonrasına parıltılarını yaydığını ve Hakk'ın varlığa teveccühünün Muhammedî hakikate doğru bir yönelişten ibaret olduğunu vurgulayarak başlar. Bütün tecellilerin zuhurunun nedeni mebd'e-i evvel olan hakikat-i Muhammediyye'dir. Muhyî, mümkünlerin (eşyâ') var olmak için hakikat-i Muhammediyye'nin zuhurunu ilahî isimlerden talep ettiklerini belirtir. Fakat bu talep ezelde gerçekleştiği için henüz var olmamış olan mümkünlerin bu taleplerinin hakikat-i Muhammediyye'nin varlığının sebebi olduğu düşünülebilir ki Muhyî'ye göre bu doğru bir değerlendirme olmaz. Çünkü bu durumda hakikat-i Muhammediyye hem illet hem mâlûl olmuş olur ki bu da kısır bir döngüdür. Muhyî, ezelde hakikatleri ile sabit olan ve henüz yaratılmamış olan mümkünlere bir varlık atfetmez ve ezeldeki durumu “bî-bedelden bedel” şeklinde tanımlayarak, bahsi geçen talepteki öznelere misâlî olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizer. Bu nedenle de mümkünlerin hakikat-i Muhammediyye'nin varlığını talep etmeleri, mümkünlerin hakikat-i Muhammediyye'nin illeti olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü mümkünlerin zaten ezeli ve müstakil varlıkları yoktur ve hakikat-i Muhammediyye'nin varlığı da mümkünlere bağlı değildir. Hakikat-i Muhammediyye, gaye sebep (gâ'î illet) olduğu için bütün varlığa zaten tekaddüm etmiştir. Dolayısı ile Muhyî'nin bahsettiği ezelde gerçekleşen talep, mümkünlerin aslında hakikat-i Muhammediyye'de icmâlî olarak bulunan gerçekliklerin zuhur yerleri olduğunu vurgulamak içindir. Bu mânâya işaretle mümkünlerden ancak itibarî olarak bahsedilebilir.³²

32 bkz. Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî*, 352a-352b, 457a. Muhyî'nin risâlelerinin girişinde değindiği hakikat-i Muhammediyye bahsine dair bu değerlendirmeleri konunun kaynağı olan *el-Fütûhât*'taki bölümde bulunmamaktadır.

Muhyî, kendilerinden ilk illetin talep edildiği ilahî isimlerin tabiatlarına dair yorumlarda da bulunur. Buna göre ilahî isimler delaletleri (medlûl) itibarı ile aslında tek bir şeyden (şey'-i vâhid) ibarettirler. *el-Mu'iz* ismi de *el-Muzill* ismi de *Allah*'a delalet eder. Allah ismi ilahî isimleri ve nispetleri birleştirir.³³ Muhyî, Allah isminde ilahî isimler arasında bir farklılaşma (temâyüz) olmaması gibi ezelde mümkünlerin mahiyetlerinin Hakk'ın ilmindeki karşılığı olan a'yân-ı sabitenin de tek bir şey olduğunu (hakikat-i Muhammediyye) söyler. Çokluktan ancak mazharların, eşyanın veya ta'ayyünlerin çokluğu sebebi ile bahsedilebilir. Ezelde gerçekleşen bu diyalogda ilahî isimlerde, mahiyetler ve sabit gerçekliklerde farklılaşma ve çokluğun olmaması, henüz zatlarında zuhurun olmaması ve mutlak varlık galebesinin kendilerini istilası sebebiyledir.³⁴ Dolayısı ile Muhyî'ye göre ezelde gerçekleşen talepten bahsetmek, mümkünlerin ilahî isimlerle ve ilahî isimlerin birbirleri ile konuşmalarından söz etmek ezelde çokluğun gerçekleştiğini kastetmek olarak anlaşılmamalıdır. Mümkünler ve niteliklere talep ve konuşma gibi işlevler yüklenilmesi şeklinde bir anlatımın tercih edilmesi, Hakk'ın ezeldaki birliğine hâlel getirmeyecek misâlî kabullerle mutlak varlığın âleme tahakkukunu anlaşılır kılmak içindir.

Muhyî, âlemin var olmasından önceki süreci

33 Zaten risâlesinin başlığını İttihâd-ı *esmâ' be-hüvviyet-i müsemma* olarak belirlemesinden de anlaşılacağı gibi Muhyî, âlemin neşet etmesinden önce ezelde gerçekleşen ilahî isimler arası durumu *el-Fütûhât*'taki gibi "konuşma" şeklinden ziyade ilahî isimleri "birleşme (ittihâd)" temasında değerlendirmeyi tercih etmiştir. İlahî isimler *Allah* isminde toplanıp, *Müsemma*'dan mümkünleri talep etmektedirler. Bu doğrultuda sûfîlerin nisbet, sıfat ve isim gibi ıstılahları "itibârî" olarak kullandıklarını dikkatten kaçırmamak gerekir. Bahsi geçen özne ve durumlar, hariçte var olmamakla birlikte akledilir şeyler olarak anlaşılmalıdır.

34 Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî*, 352a-352b.; 457a.

betimlemek için ezeldaki diyalog bahsine giriş yapar. İlahî isimlerin (*esmâ'*), *Müsemma*'nın huzurunda toplandıklarını, kendi hakikat ve mânâlarına baktıklarını ve burada takdir edilen hükümlerin a'yânlarda temayüz ederek zuhur etmesini *Müsemma*'dan talep ettiklerini belirtir. Çünkü ilahî isimler, hakikatlerine yönelik taleplerinin ilahî ilimde sübut bulduğunu bilmektedirler. Nitekim ilahî isimler, eserleri ile *el-Bâri*'ye müracaat edip ondan yaratılmayı talep etmişlerdir. Fakat var etmeye dair hüküm doğrudan *el-Bâri*' isminin mutlak saltanatı altında değildir. Yaratılmanın gerçekleşmesi için başka belirlenim veya nispetlerin önceliği gereklidir. Bu nedenle *el-Bâri*' ismi onları *el-Kâdir* ismine havale eder. Mümkünler, *el-Kâdir* isminden zelil ve fakir bir halde yokluğun kendilerini kör ettiğini, ilahî isimlerin kendilerine zuhuru ile ortaya çıkacak marifetten mahrum kaldıklarını belirtip haricî varlığa (a'yân) çıkmayı ve vücûd elbisesi giyerek istidatlarına göre var olmayı dilerler. Bunun gerçekleşmesinin ancak ilahî isimlerin saltanatlarının ve devletlerinin ortaya çıkması ve kuvveden fiile geçmeleri ile olacağını vurgularlar. İlahî isimler, ilim mertebesinde henüz farklılaşmanın olmadığı (bî-temâyüz) bir hal üzere tek dil ve tek cihet iken, mümkünlerin istidat lisanı ile ilahî isimlerden talep ettikleri şeyi öğrenince, mümkünlerin istediklerini gerçekleştirmenin maslahat gereği olduğunda ittifak ederler. Bunun üzerine *el-Kâdir* ismi ilahî isimlerin birliğinden temayüz ederek *el-Mürîd* ismine her bir gerçekliğin istidadını arz eder ve *el-Bâri*' isminin emri ile mümkünlerin yaratılmalarını talep eder. *el-Mürîd* ismi ise ilim âlemine girerek kendisinden irade edilen şeyi *el-Alîm* ismine iletir. *el-Alîm* ismi *el-Mürîd* isminin muradına göre istidatları gereği varlık bulacaklarını mümkünlere beyan eder. Bu diyalog sonrasında bütün ilahî isimler, mümkünlerin zuhuru için *Allah* isminin huzuruna vararak mümkün-

lerin taleplerini iletirler. Buradaki toplanma Hakk'ın çokluğunu gerektirmez. Muhyî, ilahî isimlerin aynadaki suret gibi Zât'ın ne aynı ne de gayrı olduğunu belirtir. *Allah* isminde toplanmak ulûhiyetin bütün isimleri toplayıcı hakikat olduğuna işaret eder. *Allah* ismi, ilahî isimlere tek tek her bir ismin hakikatinin kendinde bulunduğunu ve kendisinin de mukaddes Zât'a (Müsemma) delil olduğunu ifade eder. *Allah* ismi, mümkünlerin ilahî isimlerden, ilahî isimlerin de kendisinden talep ettiklerini huzuruna girerek Zât'a arz eder. Zât ise *Allah* isminden, mümkünlerin istidat ve hakikatlerine göre zuhur etmeleri için ilahî isimlerle tecelli etmesini buyurur. Her bir mümkünün istidadınca bir mertebeye tayin edilmesini emreder. Zât ise bir ve mutlak olduğunu vurgulayarak kendisini âlemde tenzih eder. *Allah* ismi Zât'ın huzurundan çıkar ve *el-Mütekellim* ismi ile Zât'ın tenzih ve takdisini mümkünlere ilettikten sonra *el-Kâdir* isminin *el-Mürîd* isminden onun da *el-Âlîm* isminden dilemesi ile "ilk mümkün" zuhura gelir. Sonrasında ise bütün mümkünler mertebelerine göre varlık bulurlar.³⁵

Muhyî, mümkünlerin varlık elbisesi giyerek yokluktan³⁶ varlığa geçişleri yani çokluğun

ortaya çıkması sürecinde bir probleme daha işaret eder. İlâhî isimler ve eserleri arasındaki ilişkiyi taksim edici ve belirleyici bir hakikatin/mertebenin olmaması halinde ilahî isimler mümkünler alanında kendi iktidarlarının ihatası nispetince zuhur edeceklerdir. Böylece ilişkileri mazharlar dayandıkları ilahî isimlerin güçleri ölçüsünce birbirine musallat olmaya ve birbirlerine boyun eğdirmeye (kahr) başlayacaklardır. Ya da aynı mümkünle farklı ve müteakıl nispetler ilişmeye çalışacaklardır. Bu durum âlemde bir çatışmaya (münâza'a) neden olacak ve böylece mümkünler tekrar yokluğa mahkûm olacaklardır. Mümkünler, aralarındaki bu çatışmanın (niza') ortadan kalkıp nizamın gelmesi ve yokluğa tekrar mahkûm olmamak için yalvarma ile yine konuyu ilahî isimlerin huzuruna arz ederler. Varlıklarını yokluğa karşı koruyan, *Müsemma*dan kendilerine ulaşan varlık tecellisini sürekli muhafaza eden, mümkünler arası ilişkiye dair bir sınır koyan ve aralarında ölçülü hüküm veren bir önderin (imâm-ı hakîm) ortaya çıkıp belirmesini isterler. Bu önderin hükümdarlığında hem mümkünlerin varlığı korunmuş olacak hem de bu kıstasla ilahî isimlerin hükümlerinin sürekliliği sağlanacaktır. Bu önderin yokluğu ise mümkünlerin helâkine ve ilahî isimlerin de işlevsiz kalmasına neden olacaktır. *el-Müdebbir* ismi bu durumu *er-Rab* ismine arz eder. Çünkü ilahî isimler ve mümkünler arasındaki ilişkiyi tertip edip ölçülendiren rubûbiyet hakikatidir. *er-Rab* ismi mümkünlerin nizaya düşmemesi ve âlemde bir nizamın olması için bir önder olarak öne çıkar ve kendisine *el-Müdebbir* ve *el-Mufassıl* isimlerini vezir olarak edinir. Bunun üzerine Allah ismi işi yönetir (*tedbîr*) ve ayetlerini ayırıştırır ki, *Rabbimize kavuşacağınıza kat'î olarak inanasınız!*³⁷ buyurarak rubûbiyyetin varlık mertebesinin taksim kriteri olduğunu

ederler.

37 er-Ra'd 13/2.

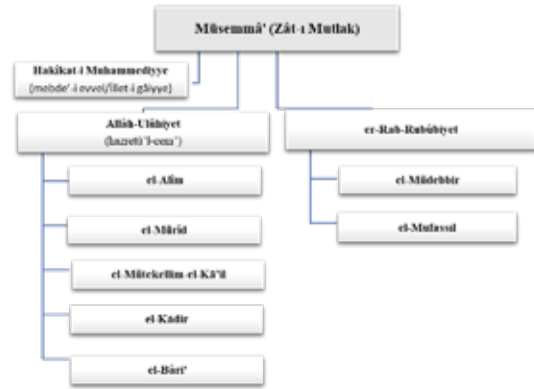
35 bkz. Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî*, 352a-353a, 457a-457b.

36 Muhyî'nin zikrettiği yokluğu (adem) mutlak bir yokluk değil izafî bir yokluk olarak değerlendirmek gerekir. Zaten vahdet-i vücûd düşüncesi açısından mutlak yokluktan bahsedilemez. Yokluk varlığın zıttı değildir. Yokluk varlığın kendisini izhar ettiği imkân olarak anlaşılmalıdır. Nitekim haricî âlemde müstakil bir varlığa sahip olmayan a'yân-ı sâbite-nin durumu vücûd üzere olmasa da sübût üzeredir. Muhyî'nin varlıkların hakikatlerini şahsileştirip konuşturması sâbit gerçeklikler oluşlarına binaendir. Nitekim sabit gerçeklikler, ilahî isimlerin ve onların âlemdeki suretleri olan eşyanın Hakk'ın ezeli bilgisindeki özleridir. Mümkünlerin varlık talebine yönelik ilahî isimler ile ezeldaki diyalogu bu anlamda sübûtilikle ilişkilidir. İlâhî isimler, mümkünler ve a'yân-ı sâbite zatları itibarı ile ezeli olmasalar da Hakk'ın bilgisindeki sabitlikleri bakımından ezellikle ilişkilidirler. Hakk'ın varlık tecellisini kabul edici yönüyle edilgen, varlığın hakikatleri olmaları hasebiyle de eşya açısından aktif bir gerçekliği ifade

ifade eder.³⁸

Muhyî'ye göre Tanrı ve âlem arasındaki münasebette ilahî isim ve sıfatların merkezî bir rolü vardır. Bu nedenle Tanrı'nın mutlaklığı ve ezeliği ile âlemin izafî ve hâdis oluşu arası ilişkiyi sistemleştirmek için ilahî isimlerin köprü rolünün anlaşılması gerekir. İlâhî isimler bir yönü ile gizli bir hazine (kenz-i mahfî) olan Zât'a ve zâtî bilgiye (a'yân-ı sâbite) delalet ederken bir yönü ile de kendilerinde bulunan hususî nispete ve o nispetin mümkünlerdeki zuhuru işaret ederler. Buna karşın ilahî isimlerin Zât'ın dışında bir varlıkları yoktur ve ondan ayrı düşünülemezler. İlâhî isimler ancak Zât'a işaret eden nispet ve izafetler olarak anlaşılabilirler. Nispet ve isimler hariçte varlığı olmayan ancak akledilir şeylerdir. Nispetler akılda Zât'ın aynı, hariçte ise gayrıdır. Varlıkta ise Hak'tan başka bir şey yoktur. İlâhî isimler kendi hakikatlerinden hareketle ve belli bir sınıra göre âleme zuhur ederler. Âlemdeki her bir varlığın hakikati ilahî isimlere dayanır. O varlıkla ilgili ilahî isim arasında bir ilişki vardır. Âlem, ilahî isimlerin kendi hükümleri altındaki mazharlarda görünmelerinden ibarettir. Zât'a yönelik nispetlerden ibaret olan ilahî isimlerin zuhuru âlemi var eder. Allah ismi ve ulûhiyet mertebesi ilahî isimler ve Zât arasında bir berzah olarak ilahî isimleri kendisinde toplar ve Zât'a izafe eder. İlâhî isimlerin hakikatleri ile Zât arasında ise a'yân-ı sâbite yani varlıkların Hak'ın bilgisindeki hakikatleri vardır. İlâhî isimler bu hakikatlerin tezahürüdür. Dolayısı ile ilahî isimler aynı zamanda a'yân-ı sâbite ile varlıkların zuhur yerleri arasında bir berzah hükmündedir. Nitekim *Allah* ismi de ilahî isimlerle *Müsemma* arasında bir berzaktır.

İlâhî isim ve sıfatlar Allah'tan a'yân-ı sâbitedeki hükme göre zuhur yerlerini talep ederler. *er-Rahmân* ismi merhûmu, *el-Alîm* ismi ma'lûmu, *el-Kâdir* ismi makdûru talep eder. Bunun gerçekleşmesi için de Allah isminde cem olan ilahî isimlerin mazharlarına ilişmek ve âlemde tasarruf etmek için ayrışması (temâyüz), Zât'a yönelik nispet ve izafetlerinin tafsilleşmesi gerekir. Yani Hak'ın her bir ilahî isminin belirmesi için, eşyanın hakikatlerine göre mazharlarına tecellisi gerekir. Bu tecelli ise âlem olarak adlandırılır. Böylece gizli hazine olan Hak, isimleri ile âlemde müşahade edilir. Sabit gerçeklikler (a'yân-ı sâbite), ilahî isimler ve âlem, aslında Hak'ın zuhurunun bir neticesidir. Âlem, ilahî isimleri müşahade etmenin ve eşyanın hakikatlerini idrak edebilmenin imkânı ve düzlemidir. Çünkü gerçekte âlemde tezahür eden mutlak ve bir olan Hak'ın varlığıdır. Nitelik ve izafetlerin çokluğu Hak'ın birliğini ortadan kaldırmadığı gibi, Hak'ın âlemde munezzeh oluşuna da engel olmaz.

Tablo 5. E'immetü'l-esmâ (*Risâle fî esmâ'il-lâhi'l-hüsnâ* ve *İttihâd-ı esmâ' be-hüvviyyet-i müsemma*)

Sonuç

İlahî isimlerin önderleri konusunda İbnül-Arabî ve Muhyî'nin yaklaşımlarının merkezi kavramları Zât, ulûhiyet ve rubûbiyettir. Ele

38 bkz. Muhyî-i Gülşenî, *İttihâd-ı esmâ' be-hüvviyyet-i müsemma*, 353a; Muhyî-i Gülşenî, *Risâle fî esmâ'il-lâhi'l-hüsnâ*, 457b. Ayrıca bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I: 487-488; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (çev.), III: 30-32.

aldığımız metinlerin ana teması, ilahî isimlerin ve mümkünlerin varlık talepleri doğrultusunda ilâhî isimlerin önderlerine, ardından da kuşatıcı bir isim olan *Allah* ism-i celâline yönelişleri ve Allah isminin de *Müsemma*'nın huzuruna çıkışıdır. Mümkünler, *İnşâ'u'd-Devâ'ir*'de el-Mürîd, el-Cevâd ve el-Muksit isimlerine, *Ankâ'u Muğrib*'te el-Alîm ismine, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de ise el-Bârî' ismine başvurlar. Sıralama ve iltica edilen isimlerde bazı farklılıklar olsa da bu misâlî diyalog, varlığın birliği ve nispetlerin çokluğu arasındaki ilişkiyi *ulûhiyet* kriteri temelinde çözer. Ulûhiyet kriteri ilahî isimlerin zât karşısında ve zâta işaret eden birliğinin ilkesidir. Fakat ezelde Hakk'ın kudret sıfatı vardır ama bu sıfatın âlemdeki zuhur yeri (makdûr) henüz yoktur. Alîm sıfatı vardır ama ilim ma'lûma henüz ilişmemiştir. İlâhî isimlerin hüküm ve otoritelerini izhar edecekleri suretler olmaz ise âlem var olmayacak, ilahî nitelikler de bilinemeyeceklerdir. İlâhî isim ve sıfatların derin kaygılarının nedeni kendi zuhur yerlerinin belirlenmemesi halinde hem kendilerinin hem de Hakk'ın bilinmemesidir. Çünkü ilahî isimlerin hükümleri âlemde eşyanın hakikatlerinde saklı olan istidat ve kabiliyetlere göre tecelli eder ve Hak da bu nispetlerle bilinir. Allah ismi veya ulûhiyet mertebesi, bu isimleri cem eden birlik ilkesidir.

İbnü'l-Arabî'nin sisteminde ve bu yaklaşımı devam ettiren Muhyî'nin risalelerinde İsimlerin Önderleri (*e'immetü'l-esmâ*) olan el-Alîm, el-Mürîd, el-Kâdir ve el-Mütekelim isimleri, Allah isminin altında kuşatıcı isimler şeklinde belirterek kudretin iradeye, iradenin de bilgiye bağlı olması gerektiğini vurgulayan bir yönetim ve derecelenme (hiyerarşi) ilkesi olarak ortaya çıkar. Birbirine mensup oluşlarına yönelik bu sıralama ilahî bir usule göre ilahî isimleri derecelendirir. Bilgi, irade, konuşma, kudret sıfatları varlığı ve oluşu koşullayan ana nitelikler olarak Allah isminin birlik hükmünde bir araya gelir.

Derecelendirme, âlemin nizamının ilkesidir. Tâbi oluş ya da imamet olarak zikredilen bu yaklaşım, ilahî isimlerin birbirleri ile ilişkilerinde bir kuşatıcılık ve tesir koşulu olarak öne çıkar. Bununla âlemde tezahür eden nispetler gayeli bir düzen içerisinde varlıktaki konumlarını bulurlar. İlâhî isimler arası tâbi oluştaki tümel durum, onların tezahürü hükmünde olan mümkünler arası ilişkinin de yapısını belirler. Bu nedenle her bir ilahî isim birbirine tesir-teessür, galip-mağlup, kâhirmakhûr ilişkisi ile bağlanmış olur ve âlemde bağımsız öznelerin oluşturduğu bir kaostan bahsedilemez.

İbnü'l-Arabî, *e'immetü'l-esmâ*, *ümmühâtü'l-esmâ*, *erbâbu'l-esmâ* gibi tanımlamalar yaparak önderlik-tâbi oluş, asıl ve fer oluş, terbiye edicilik-terbiye oluş şeklindeki kriterler ile ilahî isimleri ele almıştır. Bu ilişki ve bağlamaların ortak teması tesir ve teessür, yani etken ve edilgen oluşturmaktır. Böyle bir varlık yorumu, Zât mertebesinden en son zuhur eden varlığa kadar bütün mevcutları bir diğeri ile münasebet ilişkisinde değerlendirir. İbnü'l-Arabî bu ilişkiyi bazen etkenlik- edilgenlik ilişkisine işaretle nikâh olarak da tanımlar.³⁹ Buna göre her mertebe, kendisi üzerinde tesiri olan mertebenin hükmü üzerinden tafsilleşerek varlık zincirindeki yerini bulur. Tesir mertebesi, kendinde saklı olan hükümleri müessir olduğu mertebede tezahür ettirir. İbnü'l-Arabî düşüncesinde ilahî isimlerin bir mertebe veya kendisini kabul edici bir mevki olmadan tesir etmeleri de asla mümkün değildir. Ayrıca bu tesirin gerçekleşmesi için hükümler ile kabul edici mertebenin birbirine benzeme veya birleşme üretecek bir münasebetinin bulunması gerekir. İlâhî isimlerin birbirleriyle ve mümkünlerle ilişkisinin doğası budur.⁴⁰

39 bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, IV: 319; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (çev.), XIV: 187.

40 bkz. Sadreddin Konevî, *İlâhî Nefhâlar (en-Nefehâtü'l-İlâhiyye)*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 236, (2002).

İbnü'l-Arabî *rubûbiyet* ilkesini ilahî isimler arasındaki hiyerarşi ve hükümlanlığın belirlenmesine yönelik bir kıstas olarak öne çıkarır. Özellikle *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de “hangi ismin hangi varlık mertebesine ve şeylere iliştireceğine dair durum ilahî isimlerin tesirlerine bırakılmış mıdır, yoksa her bir ilahî isim bir başka ilahî ismin hükmü ve tesiri altında mı mertebelerine ilişir?” sorusuna cevap aranır. Bu probleme yönelik talep için ilahî isimler toplanıp *Müsemma* hazretine iltica etmişlerdir. Çünkü ilahî isimlerin birbirleri ile ilişkilerinde geçerli olan tesir-teessür ilişkisine dair hükümler ortaya çıkmamıştır. Henüz âlem zuhur etmediği için de ilahî isimler arası hükümlanlık ve saltanata dair izafetler ibraz olmamıştır. Bu sorun da *rubûbiyet* ile çözüme kavuşturulur. İlahî isimlerdeki çokluğun ürettiği karmaşayı (nizâ') yok edip nizam verici ilke olarak *er-Rab* ismi ile *rubûbiyet* kriteri ortaya çıkar. *Rubûbiyet*in iki tecellisi olan el-Müdebbir ve el-Mufassıl ile de varlıkların hükümlerinin belirlenmesi (tedbîr) ve ilahî isimlerin bu belirlenime göre ayrıştırılarak mertebelerine indirilmesi (tafsîl) gerçekleşir. Bu da âlemde nizam ilkesidir. İyi ve kötünün, güzel ve çirkinin, doğru ve yanlışın bilinmesi ve ayrışması bu ilke sayesinde. Akıl da bu ilkenin tezahürü, yasalar ve şeriatler de *rubûbiyet*in bir tecellisidir.⁴¹

Tablo 6. Niteliklerin Derecelenmesi

Muhyî Gülşenî, *İttihâd-ı esmâ* risâlesinde *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'deki pasajdan farklı olarak hakikat-i Muhammediyye'nin mebd'e-i evvel oluşu ile mümkünlerin hakikatleri talep edişleri arasında ortaya çıkan varlıktaki öncelik problemini ele almıştır. Çünkü mümkünler, ilahî isimlerden gâî varlık olan hakikat-i Muhammediyye'nin varlığını talep etmişlerdir. Bu talep mümkünlerin varlığa önceliği ya da mümkünlerin talebinin hakikat-i Muhammediyye'nin illeti olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü ezeli diyalogda mümkünlerin varlığından bahsedilmesi hakikî değil itibârî ya da misâlî olarak anlaşılmalıdır. Bu talebin zikredilmesi, mümkünlerin hakikatlerinin hakikat-i Muhammediyye'de icmali olarak bulunması nedeniyledir.

Son olarak ifade edilebilir ki hayatı boyunca takip ettiği Ekberî tefekkür birikimini eserleri vasıtası ile yaşadığı asrın ufkuna taşıyan, aynı zamanda usûl ve erkân süren bir sûfî olarak Muhyî'nin ürettiği risâleler, ilahî isimler ve âlem ilişkisine ufak katkılar sağlasa da çağında Ekberî geleneğin kurucu bir metafizik olarak tedavülde olduğuna ve vahdet-i vücûda dair ilginin sürdüğüne işaret eder. Aynı zamanda döneminde tasavvufî muhitlerin en yüksek metafizik meselelerle ilişkilerini ve zihnî meşguliyetlerinin seviyesini anlamak için de güzel bir örnek oluşturur. Öte yandan küçük bir risalenin içinde irfânî

41 Nitekim İbnü'l-'Arabî'ye göre de hikmet kaynaklı yasaların (nevâmis) ve ilahî kaynaklı şeriatların temeli *rubûbiyet* ve *er-Rab* ismidir. Çünkü varlıktaki iyi ve kötüye dair hükümler *rubûbiyet*le ayrışır ve *rubûbiyet*in tecellisi olan akıl ile bilinir. bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I: 487-488; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (çev.), III: 30-32.

derinlikte bir meselenin mübahase üslûbunda ele alınışı takdir edilecek olsa da buradaki itibar, İbnü'l-Arabî'nin engin vukufiyet ve müktesebatının eseri olarak anılmalıdır. Muhyî'nin bunun ile irtibatı ve bunu her iki risâlede de yeniden üretmeye çalışması ise bir Osmanlı sûfîsinin zihnî ve mânevî irtibatlarının düzeyine dair bir prestij olarak kabul edilebilir. Nitekim kendisinden sonra İsmail Hakkı Bursevî gibi sûfîler *e'immetü'l-esmâ* fikrinden bir devlet tasavvuru geliştirmek gibi yaklaşımlar üreterek Osmanlı çağlarında Ekberî irfanı teorik olarak büyüten teşebbüslerde bulunmuşlardır.⁴²

Ekler

Ek 1- Muhyî-yi Gülşenî, (*İttihād-ı esmâ' be-hüvviyet-i müsemma*)⁴³

352a اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي اَظْهَرَ جَمْعَةً ظُهُورَهُ فِي الْمَظَاهِرِ وَ نَيَّبَ بِالْأَعْرَاضِ بِلَا أَعْرَاضٍ حَقَائِقِ الْأَعْيَانِ وَ أَعْيَانِ الْحَقَائِقِ فِي الْجَوَاهِرِ. وَأَصْلِي عَلَى مَنْ كَشَفَ مِنْ أَمَّتِهِ الْعُمَّةَ وَحَشَفَ أَهْلَ الذِّمَّةِ بِالْجُمْلَةِ. وَ آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ. وَمَنْ تَبِعَهُمْ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ.

Emmâ ba'd. Dervîş Muhyî böyle der ki eşi'a-i nûr-ı hakikat-i Muhammedî evvele ve âhire leme'âtın bahş olmuşdur. Ve bu tecelliyât ile götüri eşyâ' zuhûr u vücûd bulmuşdur. Nitekim mihr-i cihân-ârâ-yı kutb-ı eflâk olub mâ-fevki ve mâ-tahtına nûr-resân ve zuhûr-bahş-ı zemîn ü zamândır. Eğerçi her nesnenin vücûduna bi'l-hakîka sebep ü illet olan ol mebd'e-i evveldir. Lâkin illet-i evvelin

zuhûruna bâ'is u dâ'î mazhar-ı esmâ' olan eşyâ'dır ki bi-bedelden bedeldir. Pes nefsi şey'e, bi'l-hakîka illet olan şey'in zuhûruna bâ'is belki evsafından bir vasfa sebep olan gibi olmadığı zâhirdir. Ve bu ma'nâya illet-i gâ'iyyenin takaddümü şâhiddir ki her adedin âhirincisi ve ehadidir. İttihād-ı esmâ'-yı ilâhî medlûlleri Te'âlâdır haysiyeti ile şey'-i vâhid-dir. Zîrâ Mu'iz Allâh Te'âlâdır ve Müzil dahî Allâh Te'âlâ'dır. Her kim ki buna câhiddir o şâna sâciddir.

Pes a'yân-ı sâbite ki mâhiyyâtdır. Esmâ' gibi mâ-beynlerinde temâyüz yoktur. Eğerçi mezâhir olan eşyâ' sebebi ile ta'ayünât-ı mümkünât **352b** çokdur. Nefs-i esmâ'da mâhiyyât u a'yân gibi temâyüz olmadığı ve zâtında zuhûr bulmadığı sûtuvât-ı vücûdun istilâsındadır ki lâ temâyüz beyne'l-ademât ve lâ zuhûr inde tulû'i'ş-şemsi'l-bâkiyye li'n-nücûmi'l-fâniyyât.

Hazarât-ı esmâ', müsemma'da müctemi' oldılar. Ve haka'ik ü me'ânilerine nâzır oldular. Ve ahkâmlarının zuhûrunu talep kıldılar tâ kim a'yânları mütemeyyiz ola. Âsârları ile ism-i Bârî'ye mürâcâ'ât etdiler. İsm-i Bârî, "ism-i Kâdir'e râci'dir" deyü havâle etdi. Zîrâ mümkünât, ademi hâlinde esmâ'-yı ilâhiyyeye zillet u iftikâr ile su'âl eylediler ki "Adem bizi kör etdi nassımızın idrâkinden veyâ esmâ'-yı ilâhiyyenizden bizim üzerimize vâcib olan ma'rîfetden dahî bizi mahrum itdi. Eğer bizim a'yânımızı ızhâr etseniz ve hülle-i vücûdu bize giydirderseniz in'âm-ı küllî etmiş olurdunuz. Ve bi'l-kuvve olan saltanâtımız bi'l-fi'l olurdu. Ve matlûbumuz netîce bulurdu." Pes esmâ-yı ilâhiyye buyurdular ki bu mümkünât zikr etdüğü maslahatdır. Pes ism-i Kâdir, Mürîd'in haytasına girüb her aynı ihtisâsıyla icâd etdi. Ve icâdında emri âmire mevkûf kıldı. Pes her ayn ki zuhûr u imtiyâz istedi. Kâdir ile Mürîd'e mürâcâ'ât idüb su'âl etdi. Mürîd eyitdi ki: "Âlim'e danışalım nice bilürse eylesün ki ilmi nice sebkât

42 bkz. Özkan Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019) 87-131.

43 Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî* (içinde *İttihād-ı esmâ' be-hüvviyet-i müsemma*), (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye, 7128), 352a-353b.

etmiştir görelim.” Çün ism-i Âlim’e vardılar ve Mürîd dedüğünü arz etdiler. Âlim mümkünâta eyitti: “*Mürîd gerçek dedi ve ânin irâdeti vücûdadır ve nasîbiniz olacaktır ki vücûdu tercîh etmiştir. İmdî ben hazret-i cāmî’ayım.*” Pes mümkünât için esmâ-yı cümle cem’ olub **353a** hazret-i Allāh’da cem oldular. Allāh Te’ālā buyurdu ki “*Ne oldu size ki cem’ oldunuz?*” Pes haberi zikr etdiler. Buyurdu ki “*Ben sizin hak’ikinizi cāmî’im ve Ben Müsemma’ya delîlim ki ol zât-ı mukaddesdir ki anın nu’ûtu ve sıfâtı vardır ki kemālî ve tenzîhî azîmet iktizâ eder. Bu mahalde tevakkuf eylin ki varub girüb medlûlümünden size haber getürem.*” Pes girüb mümkünât dedüğünü zikr etdi. Ve esmâ’ tecâvüz etdiğini arz kıldı. Pes dedi “*Çık ve esmânın her birine de ki mümkünâtda hakîkati iktizâ etdüğü ile müte’allık olsun. Ve her birine isti’ dâdları nice mertebe ta’ayyün etsün. Zîrâ ben vâhidim, kesret kabul etmem, ne esmâ’ ne merâtib sebebiyle ve ne mümkünât hasebiyle.*” Pes ism-i Allāh, Mutekellim ismiyle çıktı ve tereccüh eyledi, mümkünâta ve esmâ’ya ol nesneyi ki müsemma beyân eyledi. Pes Âlim ve Mürîd ki ve Kâ’il ve Kâdir ta’alluk edüb mümkün-i evvel zuhûr etdi, hassaten Mürd için. Ve Âlim hükm etdi çünkim ünvânında âsâr u a’yân zâhir oldu. Ve ba’zısı ba’z üzerine musallat oldu. Ve ba’zısı ba’zısını kahr etdi, esmâ’ya istinâdlarıyla. İmdî münâza’a ve husûmet başladılar. Pes dediler biz korkarız ki nizâmımız fâsid ola. Yine ademe lâhık olavuz ki evvel adem idik. Pes mümkünât esmâ’ya mürâca’at etdiler, ol hâlât ile ki ism-i Âlim ve Müdebbir kendülere ilkâ etdi. Ve dediler ki: “*Ey Esmâ’-yı İlâhî eğer bize bir imâm-ı hâkim olmasa ki vücûdumuz hıfz ide ve müsemmadan irişen ihsânı zabt ide pes cümlemiz perîşân olub tasarruf eyle ki âlem-i ademe gitmek mukarrerdir.*” Pes **353b** maslahâtdır deyü ism-i Müdebbir, velî-yi münhâya emr idüb pes girüb çıkub ism-i Rabb’a emr etdi ki maslahât iktizâ itdüğünü

isteye ki bu mümkünâtın a’yânı bâkî kala. Ve iki vezîr etdi. Biri Müdebbir, biri Mufassıl. Kemâ kâlallāhu Te’ālā:

يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ⁴⁴

Ek 2-Muhyî-yi Gülşenî, (Risâle fi esmâ’-il-lâhi’l-hüsnâ)’⁴⁵

457a أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَظْهَرَ جَمْعَهُ ظُهُورَهُ فِي الْمَظَاهِرِ وَ تَبَيَّنَ بِالْأَعْرَاضِ بِلَا أَعْرَاضٍ حَقَائِقِ الْأَعْيَانِ وَ أَعْيَانِ الْحَقَائِقِ فِي الْجَوَاهِرِ. وَأَصْلِي عَلَى مَنْ كَشَفَ مِنْ أَمَّتِهِ الْعُمَّةَ وَ حَشَفَ أَهْلَ الذِّمَّةِ بِالْجُمْلَةِ. وَ إِلَهٍ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ. وَمَنْ تَبِعَهُمْ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ.

Emmâ ba’d. Dervîş Muhyî böyle der ki eşi’a-i nûr-ı hakikat-i Muhammedî evvele ve âhire leme’âtın bahş olmuşdur. Ve bu tecelliyât ile götürü eşyâ’ zuhûr u vücûd bulmuşdur. Nitekim mihr-i cihân-ârâ-yı kutb-ı eflâk olub mâ-fevki ve mâ-tahtına nûr-resân ve zuhûr-bahş-ı zemîn ü zamândır. Egerçi her nesnenin vücûduna bi’l-hakîka sebep ü illet olan ol mebde’-i evveldir. Lâkin illet-i evvelin zuhûruna bâ’is u dâ’î mazhar-ı esmâ’ olan eşyâ’dır ki bî-bedelden bedeldir. Pes nefsi şey’e, bi’l-hakîka illet olan şey’in zuhûruna bâ’is belki evsafından bir vasfa sebep olan gibi olmaduğı zâhirdir. Ve bu ma’nâya illet-i gâ’iyyenin takaddümü şâhiddir ki her adedin âhirincisi ve ehadidir. İttihâd-ı esmâ’-yı ilâhî medlûlleri haysiyeti ile şey’-i vâhiddir. Zîrâ Mu’iz Allāh, Müzil dahî Allāh’dır. Her kim ki buna câhiddir, o şâna sâciddir.

Pes a’yân-ı sâbite ki mâhiyyâtdır. Esmâ’ gibi mâ-beynlerinde temâyüz yokdur. Egerçi mezâhir olan eşyâ’ sebebi ile ta’ayyünât-ı mümkünât çokdur. Şol nefsi esmâ’da mâhiyyât u a’yân gibi temâyüz olmaduğı ve zâtında zuhûr bulunmaduğı sûtuvât-ı vücûdun istilâsındadır

⁴⁴ Âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanınız. (er-Ra’d 13/2).

⁴⁵ Muhyî-yi Gülşenî, *Mecmû’a-yı Muhyî-yi Gülşenî* (içinde *Risâle fi esmâ’-illâhi’l-hüsnâ*), (Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Kavmiyyeti’l-Hıdiviyye, 7128), 457a-458b.

ki lā temāyüz beyne'l-ademāt ve lā zuhūr inde tulū'i'ş-şemsi'l-bākiyye li'n-nücūmi'l-fāniyyāt.

Hazarāt-ı esmā', hazret-i müsemmāda müctemī' ve hāzır oldılar. Ve hakā'ik ü me'ānilerine nāzır oldılar. Ve ahkāmlarının zuhūrunu taleb kıldılar, bā'is-i ilimde sābit olmak idüğünü bildiler tā kim a'yānları mütemeyyiz ola. Ve āsārları ile ism-i Bāri'ye mürāca'āt etdiler. İsm-i Bāri', "ism-i Kādir'e rāci'dir" deyū havāle etdi. Zīrā mümkünāt, ademi hālinde esmā'-yı ilāhiyyeye zillet u iftikārla su'āl eylediler ki "Adem bizi kör etdi, nassımızın idrākinden kör etdi ve hazret-i vücūddan mahcūr etdi. Esmā'-yı ilāhiyyenizden bizim üzerimize vācib olan ma'rifeti bilmekten bizi mahrūm itdi. Eğer bizim a'yānımızı zuhūra getürsenüz ve hülle-i vücūdu bize giydirderseniz isti'dādımıza göre küllī in'ām etmiş olursuz. Ve sizin dahī bi'l-kuvve olan saltanātınız kuvvetlenüb bi'l-fi'l olurdu ve matlūbumuz netice bulurdu." Pes mümkünātın lisān-ı isti'dādla esmā'-yı ilāhī bu su'āllerin ma'lūm idicek hazret-i ilmde bī-temāyüz bir hāl üzere yek dil, yek cihet olub böyle ittifāk etdiler ki mümkünātın zikr etdüğü zuhūr u vücūda gelmek iktizā-yı maslahatdır. Pes ism-i Kādir imtiyāz bulub ism-i Mürīd'in hazretine azm idüb haytasına girüb her aynın isti'dādını arz etdi. Ve icād-ların Bāri' ile taleb etdi. Çün her ayn zuhūr u imtiyāz istediğini Bāri' ve Kādir hazretleri **457b** Mürīd hazretine arz etdiler. Ol dahī emr-i āmire mürāca'atı vācib bilub eyütdi ki "Ālim hazretine müşāvere idelim nice bilürse eylesün ki ilmi nice sebkāt etmiştir görelim. Ve anın üzere olalım ki ilme'l-yakīn ve ayne'l-yakīn ve hakka'l-yakīn hāsıl ola." Pes mümkünāt hemān tenhā olub, Mürīd irādet-i murādı var eyleyüb ālem-i ilme girüb Ālim hazretine arz etdiler. Ālim hazretleri mümkünāta eyitdi: "Mürīd'in irādeti Hak'dır. Ve anın murādı vücūddur ve anınla var olacaktır. Ve siz dahī isti'dādınız iktizāsınca ol bir vücūda mazhar olacaksınız ve nasibiniz alacaksınız ki hālleriniz benim ilmimde sābit olmağı Mürīd vücūdu tercih etmiştir. Ve beydā-yı zuhūra gitmiştir." Pes mümkünātın

zuhūru için cümle esmā' cem olub isim hazretine varub Allāh Te'ālā hazretinde istisnā' etdiler. Pes isim, āyine-misāl ki ne aynı ve ne gayrıdır. Bunu gösterdi ki cümle bir yerde cem olmağa bā'is ne olduğunu nümāyān ideler çün beyān u i'yān eyitdiler. Nüzhetinden tenezzül idüb buyurdu ki "Hakā'ikiniz benim emrimle cem olunmuştur ve halka dahī çıkacaktır. Ve ben müsemmānıza delīlim ki ol bu zāt-ı mukaddesedir. Ve anın nice nu'ūt u sıfātı vardır ki her birinin kemāli ve tenzīhi azīmet iktizā ider. İmdī sābit olun ve bu mahalde tevakkuf eylesün ki içeru girüb medlūlümünden size haber getürerem." Pes zāhirden bātına girüb mümkünātın dedüğünü zikr etdi. Ve esmā' tecāvüz etdüğünü arz kıldı. Hazret-i Zāt buyurdu: "Var çık zuhūr eyle ve esmā'nın her birine başka başka de ki mümkünātın hakikatları iktizā etdüğü üzere her biri veyā bir nicesi lāyıkıyla feyz-i resān olsunlar. Ve her birine isti'dādlarınca birer mertebe ta'yīn etsünler. Zīrā ben kesret kabul etmem ve vāhid-i mutlakım. Ne esmā alāmetine nişāngāh olurum ve ne merātīb ü mümkünāt hasebiyle iştibāh bulurum." Pes ism-i Allāh, Mütেকellim ismiyle bāriz oldu. Ve bu tenzīh ü takdīsi, -ki müsemmā a'yān eyledi- mümkünāta tercüme ile beyān eyledi. Hemān Ālim ve Mürīd ve Kādir ta'alluk eyleyüb mümkün-i evvel, cümleden mukaddem zuhūra geldi. Hassaten Mürīd'den bir mertebe diledi çün Ālim hükm ile müte'ayyin oldu. Pes ekvān, bi-merātibihim āsār u a'yānda zāhir oldılar. Ba'zısı ba'zı üzere musallat oldu. Her birinin esmāya intisābları ne mikdār ise mā-tahtını kahr etmekle ihtilāf zuhūr etdi. Ve anlara havf tāri oldu ki nizāmları fāsīd olub yine ademe rücū' ideler. Pes mümkünāt, tazarru' u niyāz ile hazerāt-ı esmā'da hāzır olub yine ademe lāhik olmak ihtimālını arz etdiler ki ism-i Ālim ve Müdebber'in kelāmı kendülere havf virmiş idi. Didiler: "Ey esmā'-yı ilāhī eğer bize bir imām-ı hākīm olmaz ise -ki vücūdumuz havf-ı ademden hıfz ide ve müsemmādan irişen ihsānı zabt kıl-yohsa cemī'imiz perīşān ve müteferrik olub

âlem-i ademe gitmek mukarrerdir". Pes ism-i Müdebbir, velî-yi münhâya emr ider. Ve halka istihlakların beyân ider. Ve sebât ve def'-i havf içün müsâ'id bir hâkim lâzım idüğünü a'yân ider. Çün bu ahval, arz-ı hazret olur. İsm-i Rabb'e, emri haykır ki bu maslahat iktizâ itdüğünü dileye ki mümkünâtın a'yânı bâkî kala. Ve iki vezîr ta'yîn ider. Biri Müdebbir, biri Mufassıl. Kemâ kâlallâhu Te'âlâ:

يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ⁴⁶

Kaynaklar

- Alkış, Abdurrahim. "Vahdet-i Vücûd Ariflerine Göre Eimme-i Sebâ (Ümmehât-ı Esmâ) İmmü'l-Eimme ve Cenâb-ı Hakk'ın Sayısız İsimleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9, 31 (2010): 233-259.
- Bakri, Aladdin. "İbn al-'Arabî: the Sun Never Sets=İbn Arabî... Şems lâ Tagîbu". *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabi*, haz. Fikret Karaman, 31-43. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. "İbnü'l-Arabî'ye Göre İlâhî İsimlerin Âlemde Tecellisi: Allah-Âlem Münasebeti Etrafında Ortaya Çıkan Bazı Problemler". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 31, 1 (2013): 1-32.
- Elmore, Gerald. *Islamic Sainthood in the Fullness of Time: Ibn al-'Arabî's Book of the Fabulous Gryphon*. Leiden: E. J. Brill, 1999.
- İbnü'l-Arabî. *Ankâ'ü Muğrib fi Hatmi'l-Evliyâ ve Şemsi'l-Mağrib* (içinde İnşâ'u'd-Devâ'ir). i'tena bihi Asım İbrahim el-Keyyâlî. Beyrût: Dârü'l-

Kütübî'l-İlmiyye, 2009.

- , *Ankâ'ü Muğrib fi Hatmi'l-Evliyâ ve Şemsi'l-Mağrib*. i'tena bihi Asım İbrahim el-Keyyâlî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- , *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. III. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2006.
- , *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. I. haz. Ahmed Şemseddin. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- , İnşâ'u'd-Devâir. çev. Ali Selâhaddin Yiğitoğlu. haz. Fakirullah Yıldız, Serhat Gültaş, Maruf Toprak. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Kartal, Abdullah. *İlâhî İsimler Teorisi*. İstanbul: Hayykitap, 2009.
- Konevî, Sadreddin. *İlâhî Nefhâlar (en-Nefhâtü'l-İlâhiyye)*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Muhyî-yi Gülşenî. *Bâleybelen*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- , *Mecmû'a-yı Muhyî-yi Gülşenî*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye, 7128.
- , *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*. Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- , *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi*. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Öztürk, Özkan. *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

46 Âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağımıza kesin olarak inanarsınız. (er-Ra'd 13/2).